TANULMÁNYOK
A HAMISÍTATLAN MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS
MEZEJÉRŐL

//. *FÜZET*

GÖRGEIRŐL

M Á S O D I K KÖNYVEM.

ÍRTA:

Dr. KACZIÁNY GÉZA

ÁRA 1 P

KIADJA:
A „MAGYAROK LAPJA” NYOMDAI LAP- ÉS KÖNYVKIADÓ VÁLLALAT
MINT SZÖVETKEZET
BUDAPEST

A *MAGYAR HONVÉDSÉG TISZTIKARÁNAK*

ajánlja

EGYKORI BAJTÁRSUK,
a SZERZŐ.

Felelős kiadó: Ajtay Jenő.
22637 Bethánia-nyomda, Bpest, VIII., Gyulai Pál u. 9. Felelős: Horváth János.

ELŐSZÓ.

Diadalmas hadvezéreknek, kik elhatározó győzelemmel mentik meg a hazát, szobrot állít a hálás nemzet. Olyan vezérnek, ki gyáván eldobja kardját s egész seregét szolgáltatja a számban félakkora s a járvány által meggyöngített ellenségnek, — csak nálunk állítanak szobrot. Alább hivatkozom egy nagy magyar katonára, ki azt mondja, hogy a nemzet azért ad kardot a katonájának, hogy azzal az utolsó csepp véréig harcoljon s nem, hogy azt ellensége lábai elé dobja, bajtársait pedig hóhér kezére adja, ennek fejében egyedül saját élete megtartását kötve ki. Katonának sohasem szabad azt mondani, hogy felesleges vérontástól kímélte meg seregét, — ameddig a reménynek egy csillámа is mutatkozik, folytatni kell a vérontást a halálos seb nyeréséig. Sehol a műveit világon nem emeltek még szobrot olyan hadvezérnek, kinek legnagyobb haditénye a félakkora erővel bíró ellenség előtt eszközölt fegyverletétele volt, mert hiszen azokban az ütközetekben, melyeknek dicsősége nevéhez fűződik, ez a magyar hadvezér részt sem vett, — saját vallomása szerint azért, mert nem akarta alvezéreit saját dispositioival megzavarni. A csatatértől 20-22 kilométer távolságra gazdagon terített asztal mellett, vezérkari főnökével sűrű koccintgatás között várta a győzelemről a jelentést, vagy pedig az ütközet végére megérkezvén, fogadta a szerencsekívánatokat az általa megnyert csatához. Saját bevallása szerint többször megérdemelte a főbelövetést, mert föllebbvaló parancsnokának nem engedelmeskedett.

32.000 bajtársát szolgáltatja ki az ellenségnek, agyonlövetéssel fenyegetvén meg azt, aki át akarja magát verni az ellenség sorain, hogy a küzdelmet tovább folytassa. Megírja az ellenséges vezérnek, miként kerítheti be öt és seregét, hogy onnan ne menekülhessen el sem csapat, sem egyes tiszt, ki esetleg az ellenállást folytathatná. Megírja, hogy Erdélybe az út szabadon állott előtte s ott seregével győzelmesen távozhatik, míg Magyarországon a bevehetetlen várak (Komárom, Pétervárad, Arad) segélyével becsületes békét lehet kötni az idegen segélyre szorult, megalázott osztrák hatalommal. Csak olyan, saját vallomása szerint soha hazával nem bíró, nemzetközi gondolkozású ember számíthatott arra, hogy Európa legútáltabb zsarnokának, a cárnak seregébe magas katonai ranggal léphet be s neki kellett azt a megalázó kijelentést az ellenség fővezérétől eltűrnie, hogy a cár nem reflektál olyan egyén szolgálatára, ki saját nemzetét elárulta, ellenben ezért némi borravalót adhat. Ravasz fondorlattal csalja ki a főhatalmat Kossuthtól^ azon ürügy alatt, hogy a nemzet számára megment minden megmenthetőt; ellenben, amint Klapkához írott augusztus 16-iki levelében közli, Kossuthon akart bosszút állani azért, amiért nem őt nevezte ki fővezérré, s ezért fektette nemzetét a cár lábai elé. A diktátorságra még azért is szüksége volt, hogy az államkincstárból 2000 aranyat zsebrevágjon, számadás nélkül, ellenben a fizetésüket és zsoldjukat kérő honvédeket azzal utasíttatta el főhadbiztosa által, hogy az állampénztárban nincs eau fillér sem. Az ellenséges hadifoglyoknak átadatta az összes ezüst-

pénzt, a honvédeknek pedig értéktelen bankópénzt, melyért egy falat kenyeret sem lehetett kapni.

Mindezek alább olvasható, megcáfolhatatlan igazságok, többnyire Görgei saját könyveiből és egyéb irataiból szedegetve ki. Ezért kapott 6 Budapesten lovasszobrot, míg az általa hóhérkézre adott 13 aradi vértanúnak emlékét egyetlen parányi kőcsutak sem hirdeti.

Itt az írás, — olvassátok!

Budapest, 1936. október 6-án.

A SZERZŐ.

I. FEJEZET.

VÖRÖSMARTY GÖRGEI-VERSE.

Magyar költők nem méltatták Görgeit arra, hogy róla akár dicsérő, akár ócsárló *véleményt* mondjanak versekben. „Világos hőse”, a közmegvetés súlyától meg nem terhelve, vidáman élt Viktringben. majd midőn 1867 után visszatérve Magyarországra, bele akart szólani a közügyekbe, az összes akkori lapok és társadalmi körök ki jelenítették, hogy az áruló Görgeinek nincs joga beleszólani annak az országnak ügyeibe, melyet szolgaságba taszított s melynek legnemesebb fiait a hóhér kezére adta. Addig csupán Vörösmarty Mihály írta meg róla „Átok” című költeményét, melyet alább adok s még, 1850-ben Gyulai Pál is, ki „Világosnál, Világosnál huszárok könnyeznek...” kezdetű versében árulónak mondja Görgeit; később azonban a vers e strófáját elhagyta s még később „Romhányi” c. költeményében már mint megtiport hősről emlékezik meg az általa egykor árulóinak mondott Görgeiről. Más költőről nem tudom, hogy Görgei nevét verseibe felvette volna. Vörösmarty a magáét 1849 október 10-én bujdosásában írta Gebén. Csanády Jánosék vendégszerető házában, hol egy darabig az ött megtébolyodott Bajza Józseffel menedéket nyert. A költemény erős hangja bizonyára az október 6-iki gaztett hatása alatt lett ilyenné. Első emlékezés Vörösmarty e költeményéről Vachot Sándornénál van, ki fölemlíti emlékirataiban Vörösmarty ellenszenvét Görgei iránt. Ez ellenszenvet megmagyarázza Görgőinek a szabadságharcban tanúsított egész eljárása s az a tény, hogy Görgei Vörösmarty egykori tanítványát, Perczel Mórt személyes gyűlöletből a fejérmegyei Moórott 1848 december 30-ikán az osztrák sereg által megveretni hagyta, holott a közelében lévén, segítségére siethetett volna s egyesült seregük így a fővárost is fedezhette volna s az országgyűlés és kormány nem lett volna kénytelen Debrecenbe menekülni, mely útjukat Görgei ismét fedezetlenül' hagyta, mert seregével a felvidéki kalandra indult. Perczel és Görgei között a súrlódás már Ozoránál kezdődött, hol a Roth és Filippovics osztrák tábornokok egész serege elfogásának érdemét mind a két vezér magának tulajdonította. A gyűlölködés köztük továbbra is tartott, de Perczel engedékenyebb volt s valószínűleg! Vörösmarty (tanácsára békülni akarván Görgeivel, neki egy pár szép pisztolyt küldött ajándékba, melyet Görgei inasának ajándékozott s volt gondja rá, hogy e tényt Perczel is megtudja. Perczel még egy nagy szolgálatot fett Görgeinek a haza ügyére való tekintetből. Mikor Görgei Komáromból kiindulva Vácnál az orosz előhadakkal ütközött meg. Perczel, hogy az aradi összpontosítást elősegítse, Túránál június 10-ikén oldalba támadta az orosz sereget, mely e földből kinőtt s általa nem ismert honvédsereg megjelenésére sietve takarodott vissza a Felvidékre, nem tudván, honnan támadhat esetleg még, számításba nem vett honvédsereg. Görgei most már mehetett volna egyenesen az összpontosítás helyére, ő azonban ismét a relvidéknek indult s az orosz seregekkel folytonos érintkezésben saját külön kapitulációját tárgyalgatta.

Vörösmarty Perczelnek képviselőtársa is volt s tőle Görgeire vonatkozólag mindent megtudott. Jelen volt még július 29-ikén a képviselőház utolsó ülésén», melyen Szemere Bertalan miniszterelnök Görgei tervezett árulásait leplezetlenül tárta a Ház elé. Innen a költő már nem is ment Aradra, hanem egy távoli rokonának, Dobossy Mihály szentesi esperesnek tanyáján lappangott, majd midőn az osztrák kémek által fenyegettetve érezte magát, Szatmár megyébe vonult s ott Csanádyéknál talált vendégszeretetre.

Itt írta meg, mint fennebb említettem „Átok” című költeményét egy másikkal egy lapra, mely így kezdődik:

Setét eszmék borítják eszemet,
Szívemben istenkáromlás lakik.
Kívánságom: vesszen ki a világ
Görgeinek hívják a' silány gazembert,
Ki e hazát eladta cudarul.
Kergesse őt az Istennek haragja
A síron innen és a síron túl.

Ő százezernyi hős fiak vezére,
Dicső, ha győz, dicső, ha elesik,
Ki úr leendett, milyennél nagyobb nincs
Meghajlott a lábtúrta fövényig.

Kezében volt az ország szíve, kardja,
S ő mint pofonvert, megrugdalt inas,
Feladta gyáván mind e drága kincset
Bérért, vagy ingyen, mindenképpen gaz.

Hallgatnak ágyúink, a puska nem szól,
E némaság óh, mily rémületes!
A honvéd nem küzd, a megjött huszárnak
Kardján most nem vér, — csak könny csergedez.

Harc nélkül, alku nélkül így elesni!
Egymásra néznek a bús harcfiak
S a hitszegő vezérre szíveikben
Kihalhatatlan átkot mondanak.
„Isten, vagy ördög, — így kérdik magukban —
Melyik teremte ezt a Görgeit?
Ily férget Isten soha nem teremthet,
Ezen megtörnék emberben a hit.
Hervadjon a fű, ahol megpihenne!
Akadjon fel, midőn a fára néz!
Enyhet ne adjon éhe-szomja ellen
A föld s ne nyújtson soha emberkéz!

Kergesse őt a balszerencse, mint
Szilaj kutyák a felriadt vadat,
Éljen nyomorból, kínból mindhalálig
S ha elhal, verje meg a kárhozat!”
S e földi nép a legvégső fajig.

E kívánság oka az, hogy nincs hazája: „Mi a világ nekem, ha nincs hazám?” Ezt a hazát Görgei veszítette el, midőn azt elárulta. A költemény kéziratban terjedt el az országba s így jutottam én is két másolatához is, melyek egyikét egy vidéki református egyház orgonájában találtam meg. Vörösmarty más ismeretlen költeményeivel együtt az amerikai „Dongó” című lap jubiláris albumában tettem közzé. Később az Akadémia is közreadta e költeményt az „Irodalomtörténeti Közlemények” 1925. évi májusi füzetében, Tolnai Vilmos kísérő jegyzetével. Az Akadémia a Csanády-családtól kapta meg az eredeti kéziratot s így annak hitelességéhez szó sem férhet.

A költemény így hangzik:

ÁTOK.

(Vörösmarty, 18t9. okt. 10.)

A „Szózat” költője java férfikorában dőlt sírjába, mert nem bírta elviselni a hontalanság, a haza elvesztésének keserűségét. Ugyanezen nézetei Görgei megítélésében az a most divatos, sőt bálványozásig menő rajongással tisztelt költő képviseli, ki verseiben imádott hazánkat minden lépten-nyomon gyalázta s a kommunizmust, mint a világ megváltó eszméjét hirdette. Ez utóbbi állításomat néhány idézet verseiből bizonyítja. Ilyen például:

A halál-tó fölött kerengünk
Szép bátor, büszke madarak:
S a tóban nagy, förtelmes és rest
Kígyófejű éhes halak.
Ezt a bűz lehű bús tavat
Így is nevezik: Magyarország.

Továbbá :

Akkor is úgy volt: frász törhette ki
A Dal és Szépség nyugtalan magyarját.
Mert úgy van igaz magyarság szerint.
Ahogy cudarok és urak akarják.
Hagyjuk szabadon, simán a teret,
Úrnak, nemesnek, hitványnak, pimasznak.

Más verseiben a vörös nap följöttét, a vörös csillagot imádja és a proletárokat nevezi testvéreinek. Ez a költő Ady Endre volt, aki midőn 1915 júliusában és augusztusában 13 közleményben jelent meg első Görgei - könyvein a „Magyarország” hasábjain, e levelet intézte hozzám: Csúcsáról. Kolos-megyéből:

Igen tisztelt Uram!

meg kell Önnek hálásan írnom, hogy Görgei-tanulmánya a kevés közül az a sok, ami magamfajta magyarnak ma az életet kibírni segít. Még jó barátaim közül is sokan lépre mentek, lépjére annak a karrier-

Görgei nagyságának vallását tette. Mi talán nem egészen egy úton járunk, de rokonokká tesz bennünket emberségünk, magyarságunk, igazságunk szeretete. Nehéz időkben még a távoli rokonoknak is meg kell látniok, szeretniük egymást. Még egyszer köszönet és hála s régi, becsülő, tisztelő ismeretséggel üdvözli Öné. Uram,

Ady Endre,

Csúcsa, (Kolos-megye) 1915. aug. 13,

Meg kell említenem, hogy nemcsak Ady Endre, hanem az ország minden vidékéről s a fővárosból is számosan üdvözöltek Görgei-tanulmányomért. Az Összes levelek közül, melyeket e tárgyban kaptam, egy volt, melyben otromba személyi sértések foglaltattak a kimondott igazságokért.

II. FEJEZET.
KOSSUTH WIDDINI LEVELE.

A forradalom utáni magyar emigráció legelső nagyfontosságú okmányát bocsátjuk itt közre, úgy, amint azt Kossuth Lajos, ez összefoglaló irat szerzője sajátkezűleg megírta. S ezzel egyúttal egy nagy kérdést is tisztázunk: Kossuth volt-e szerzője a „Widdini levél” elnevezés alatt Ismert nagy vádiratnak Görgei ellen, vagy pedig csak koholmány, melyet Kossuth nevében írtak s őreá fogtak. Mert a köztudatban úgy él a „Widdini levél”, mintha azt Kossuth megtagadta volna s azért iratai közé sem vétetett föl.

Ez a megtagadás azonban csak legenda s csak Görgei Arthur misztifikációinak egyike. Egészen 1881-ig senkinek sem jutott eszébe a „Widdini levél” hitelességét kétségbevonni. Ez évben írta Görgei a „Még egyszer Kossuth és Görgei” című cikkét, melyet olcsó különnyomatban ezerszámra terjesztettek el az országban. A füzet 18-ik lapján e szavak olvashatók:

„Kossuth Lajos . . . „Iratai”-! közrebocsátva, előszavában csillag alatt eképpen nyilatkozik:

„Kevéssel azután, hogy hontalanná lettem, az európai sajtóban egész körutat tett egy búcsúszózat nemzetemhez. Én sem azt, sem mást nem írtam.”

A widdini levélre céloz.

Előttünk itt ezen úgynevezett „Szózat”-nak két kiadása ismeretes, egy német, meg egy magyar. Amaz, a német, 1849-ben Lipcsében, Wigand Ottónál jelent meg, — emez. a magyar, 1850-ben Heckenast Gusztávnál.

A német kiadásban a szöveg kifogástalan német fordítása az eredetiben magyarul írt levélnek. Eredetiek ellenben e kiadásban a jegyzetek, melyeknek stílusa Pulszky Ferencre vall.

A magyar kiadásban ellenben eredeti a szöveg, míg a jegyzetek csak részben eredetiek, részben pedig az eredeti német jegyzeteknek (az 1850-ben Pesten ki nem nyomathatók kihagyása által) megcsonkított magyar íordítása.”

Görgei alább is bőven bizonyítgatja, hogy Kossuth megtagadta a „widdini levél” szerzőségét s a maga részéről nagy erőlködéssel bizonyítja, hogy a levélnek szerzője azonban mégis Kossuth. Ezzel sikerült a köztudatba belecsempészni azt a legendát, mintha Kossuth a „widdini levél”

szer/őségét valaha letagadta volna. S most lássuk, mit ír voltaképpen Kossuth s mely irat szerzőségét tagadja le?

„Kevéssel azután, hogy hontalanná lettem, az európai sajtóban egész .körutat tett egy BÚCSÚSZÓZAT NEMZETEMHEZ. Én sem azt, sem mást nem írtam.”

Kossuth tehát egy „búcsúszózat” szerzőségét tagadja le, oly szózatét, melyet ő a „nemzethez” intézett volna. Kijelenti egyúttal, hogy más efféle szózatot sem intézett a nemzethez. Mi azonban a „widdini levél”? A Szilágyi Sándor által eszközölt magyar kiadásban ez a levél címe: *„A követekhez és politikai ágensekhez Angol- és Franciaországban.”* Világos tehát, hogy ez nem a „nemzethez intézett búcsúszózat”, hanem a külföldi ügyvivőkhöz küldött utasítás. Egészen más a formája is, mint azoknak a szózatoknak, melyeket Kossuth a forradalom alatt a magyar nemzethez intézett, más az irálya, más a célja. Kossuth tiltakozását tehát a „widdini levél”-re magyarázni, ismét Görgeinek ismert igazság-iszonyára vall, melyet irataiban oly sajnosán kell tapasztalnunk.

Kossuthnak a forradalom színteréről eltűnte alkalmával sok mindenféle nyilatkozatot tulajdonítottak, melyek csak úgy származtak tőle, mint pl. az ismert „Kossuth imája a kápolnai csatatéren”, egy igen népszerű, de gyarló kép aláírása gyanánt. Kossuth a temetetlen holttestek előtt téjedéi és imádkozik. E szöveget sokan ma is hitelesnek tartják, holott, ha meggondolják, hogy a kápolnai csatatér az osztrákok birtokában maradt s azok temették el az elesetteket, rögtön szembeötlik az ima költött volta, már magából ,a helyzetből is. Szerzője is ismeretes volt, jelentéktelen ember, Roboz István, ki azonban a hatvanas évek közhangulatát jól ismerte s valószínűvé tudta költött imája valódiságát tenni.

Ilyen szózat járt akkor végig az európai sajtón „Kossuth búcsúja a magyar nemzettől” cím alatt. Ez ellen tiltakozik Kossuth, annyival is több joggal, mert e hamisított szózatban Ferenc Józsefről, mint Magyarország ifjú királyáról van szó, mely kifejezést Kossuth az április 14-iki trónfosztó határozat után nem is használhatta volna. A „widdini levét” szerzőségét sohasem tagadta le, mert hiszen igen jól tudhatta, hogy ezt ő írta s maga küldte Heimingsen nevű angol tisztelője által Pulszkynak Londonba, ugyanakkor, midőn Klapkának és a komáromi várőrségnek is küldött levelet, a vár föl nem adására kérve őket. Hogyan tagadhatta volna le ez iratot 1880-ban, mikor Pulszkyval még, mindig meghasonlásban állott s tudta, hogy az irat Pulszky kezében van, ez pedig Tisza Kálmán akkori miniszterelnökkel jó viszonyban lévén, azonnal rásüthette a hazugság vádját. Pulszky „Életem és korom” című emlékiratai III. kötetében („Számkivetés alatt Amerikában és Angolországban”, Budapest. 1881.) így nyilatkozik a „widdini levél”-ről a 13-ik lapon:

„Ez időben Kossuthtól jött meg egy hosszú levél, a magyar ügynökökhöz külföldön intézve, melyben a katastrophal elbeszéli s Görgeit okolja, mint árulót. Ez okmány a közönség számára volt írva. „de Teleki (László) itt-ott változásokat akart tenni még benne, némely kifejezéseket lágyítani, másokat elhagyni s az egészet csak ily, némileg módosított alakban közrebocsátani, mire nézve velem is értekezett s a publicatio csakugyan az ő akarata szerint történt meg. Orosz (József) azonban németre fordítván le a levelet, azt Wigand Ottónál Lipcsében az eredeti szöveg szerint adatta ki, több bíráló jegyzetekkel, melyek itt-ott Kossuth nézeteitől

eltérők. Erre Teleki annyira megharagudott, hogy Oroszt ki akarta zárni az emigrációból... stb.”

Látható, mily jól van informálva Görgei, mikor a levél „eredeti jegyzeteit” Pulszkynak tulajdonítja, holott azokat Orosz József írta. Még nagyobb tévedése az, hogy a magyar kiadás szövegét tartja eredetinek, pedig· az, mint az olvasó az esetleges összehasonlítás útján meggyőződhetik felőle, a német fordításból magyarra visszafordítás, melyet itthon Szilágyi Sándor, vagy valaki más eszközölt. Nem is lehetett másképpen, mert az egyetlen eredeti példány Pulszky birtokában volt, másolata magának Kossuthnak sem maradt kezében, nemhogy Szilágyi, vagy bárki más hozzájuthatott volna itthon.

S ezzel lelepleztük Szilágyi Sándor kiadói lelkiismeretességét is, ki előszavában a világért sem árulná el, hogy e kiadvány csak fordítás, — ellenkezőleg, azzal hivalkodik, hogy „ez a nevezetes okirat” legméltóbb kezdete forradalmi gyűjteményének. Jegyzeteiben egyaránt bemártja Kossuthot és Görgeit, ami a Windischgraetz volt zsurnalisztajától, Szilágyitól csak természetes is. Ennek dacára is tett szolgálatot a közügynek, mert megismertette a magyar olvasóközönséggel Kossuth nézetét Görgeiről s hiányosan bár, de összefoglalólag adta Görgei árulói pályájának Kossuth által megrajzolt vázlatát.

Miután Szilágyi kiadása csak fordítás és nem maga Kossuth eredni fogalmazványa, — még ez is kihagyásokkal adva ki, mert az 1850-iki cenzúra kötéllel dolgozott s nyilt véleményt nem igen volt tanácsos megkockáztatni, — a „Widdini levél” sohasem jelent meg úgy, amint azt Kossuth megírta. Első, eredeti kihagyások nélküli kiadása tehát az, melyet a ,.Magyarország” című politikai napilap hasábjain én tettem közzé s mely a jelenleg itt olvasható szöveggel teljesen azonos. Egyenesen magáról az egyetlen példányról másolva, mely Pulszky irataiból került a Nemzeti Mú«eum levéltárába s mely ott őriztetik. Diplomatikailag hü másolatát vettük e fontos iratnak s a kézirattól csak néhány interpunctio betoldásával tértünk el, a könnyebb megérthetés kedvéért. Még Kossuth helyesírását is megtartottuk, amint ő azt 1849-ben papírra tette.

Maga a nevezetes irat három negyedrétű ívre van írva s az ívek vannak számozva, nem a lapok. A legtöbbön az utolsó oldalon kevesebb a szöveg s üres tér is van a lap aljáig. Látszik, hogy az író e dolgozatát naponként írta s egy-egy ívet írt tele egy nap. Vékony, igen finom papíron van az egész nagy dolgozat, igen kevés törléssel és javítással, apró, sűrű betűkkel, hogy kis helyre is sok férjen. Hiszen arra is kellett számítania Kossuthnak, hogy Henningsennek eshetőleg ez iratot el is kell rejtenie, tehát csak kis térre akarta összeszorítani sok és súlyos mondanivalóját. Az egész irat csak kis részben nem Kossuth Lajos saját kezeírása, a javítások pár szava is tőle ered. Hogy valaha írt ily dolgozatot, azt Kossuth nem felejthette el, — annyival kevésbbé, mert hiszen ez volt legelső fontosabb lépése, melyet hontalanná válása után hazája érdekében tett. Ez irattal veszi föl ismét a haláláig tartott küzdelmet, nem egészen egy hónapra kibujdosása után. Ez okból tehát nem tagadta volna le e művét.

Görgei szerint azért tagadta volna le Kossuth a ..Widdini levél” szerzőségét, mert abban egy helyen e kifejezés fordul elő: „Az európai diplomatia kényszerülve leend . . . közbenjárásával becsületes, dicsőséges békére segíteni minket, áldozattal bár, de a szabadság alapján.” Hogy az a

két szó: „.áldozattal bár — béke”, előfordul a levélben, ez (Görgei szerint) az ok, amiért Kossuth a levél szerzőségét eltagadta .s Görgei nem átallja még azt a szégyenletes gyanúsítást is hozzátenni, hogy Kossuth „tollba mondta” a levelet. Erre támaszkodva mondja konokul, hogy ő nem „írta”, azaz mentalis reservatioval él, az írás fizikai értelmét vévén, a szellemit pedig mellőzvén, tagadja, hogy valaha írta volna e levelet, holott diktálta. Aki azonban Kossuth fényes jellemét ismeri, egy pillanatig, sem tehet föl róla ily aljasságot, — e gyanúsítás is rá vall Görgeire. Ő így tett volna.

Mi van azonban a két szóban „áldozattal — béke” letagadni való? Hiszen előtte és utána súlyos természetű szavak vannak, melyeket Görgei csalárdul elhallgat: „becsületes, dicsőséges béke” és a „szabadság alapján.” Az ;áldozat” szó alatt meg mást nem értett, mint a magyar alkotmány fönnmaradását, ha lehet 1848-as, — ha másképp nem: 1847-es alapon. Ezt ígérte neki még akkor is, mikor őt a hatalom átadására kényszeríté s hogy e szó benne van a „Widdini levél”-ben, nem ok arra, hogy azt letagadja szerzője. De nem is tagadta le. íme a „Widdini 'levél” szövege:

Widdin (Törökország), Sept. 12. 1849.

Az Angol- és Frankhonbani magyar követ- s diplomaticai ügynökségeknek!

Szegény szerencsétlen hazánk elesett. Elesett nem ellenségeink ereje, hanem árulás — s alávalóság által — oh hogy ezt megértem, s még sem szabad meghalnom.

Görgeit felemeltem a porból, hogy magának örök dicsőséget, hazájának szabadságot szerezzen. És ő a hazának gyáván hóhérjává lőn.[1]

Görgeit rég vádolák némellyek, hogy ambitiosus s dictaturára vágyik. Én, ki a nagyravágyást nem ismerem s nem tudom megfogni, miként 'lehet mást szeretni, mint a hazát s a szabadságot, hónapok előtt már s azóta ismételve megszólítottam, hogy ha hatalomra vágyik, legyen irántam őszinte, mondja meg s én magam csinálok pártot számára — pedig a pái?t, mellyet én csinálok, nagy lesz, az egész haza, csak ígérje meg, hogy a hazának és szabadságnak híve leszen — átadom neki a hatalom koszorúját, melly nekem (kinek egyedüli ambitioja mihamarább visszatérni a magány élet homályába, szegényül, egyszerűen, mint mindig valék) nem egyébb, mint töviskoszorú, mellynek még dicsősége is fullaszt és nyom. — Ám változtassa, ha kedveznek a körülmények, koronává e koszorút, mert nekem ez sem kell, nem kellend s nem kellett soha, bár kelleni akaratomtól függött. De ő mindig esküvel erősítette, hogy neki nem kell hatalom, hogy ő is a magány élet után sóvárog, s osztozik érzelmeimben.[2] És én szívem után nézve őt, elhallgattatám a vádakat, s erősítem népszerűségéi, mert becsültem tehetségeit.

Azonban táborában egy Camarilla támadott, kívüle, mint monda, de tőle eredve, mint most tudom. Az aristocratismus, a nemzetietlenség mindinkább gyökeret vert a seregében, melly azonban ő hozzá személyes vitézségénél fogva oly korlátlan pietással, ragaszkodással viseltetett, hogy ő tőle a sereget megfosztani annyit tett volna, mint a győzedelem bizalmát venni el a seregtől, s azt győzhetetlen hősökből bizalom vesztett gyávákká tenni. (Lásd: 3. jegyzet.)

És mert árulónak sohasem hittem, ki ellenségeinkkel czimborálhasson s mert tábori camarillajának iránya csak soldateskai természetű volt, melly magának a polgári hatalom gúnyolásában tetszeni szokott, tehát tulajdonképpen csak az én állásomat látszott fenyegethetni, ezzel természetesen

annál kevésbbé gondolok, minthogy tapasztalásból tudám, hogy míg a veszély tart, ennek közössége megóv a pártszakadástól, ha pedig a veszély elmúlik, lelépésemmel én távolítandom el a szakadást s feltartom az egységet, mellynek feltartása volt a kulcs, a mellyel olly roppant nagy dolgokkal voltam én, egyszerű ember, képes előteremteni, s megnyerni keresetlenül nemzetem összes bizalmát, mert tudá, hogy a mit nekem ajándékoz, nem nagyravágyásnak, hanem a szabadságnak ajándékozá.

így álltak a dolgok az isaszegi, váci, sarlói győzelmek után. És én olly erősnek láttam nemzetemet, hogy győzni képes még az orosz ellen is — vagy legalább kihúzni a harcot, míg az európai diplomatia a fenyegetett európai béke érdekében kényszerülve leend tudomást vermi ügyünkről és közbenjárásával becsületes, dicsőséges békére segítni, áldozattal bár, de a szabadság alapján.[4]

Azonban Görgeiben, mint vezérben, egy hibát láttam. Győzni tudott, de nem a győzelmet használni. Megpihent minden győzelem után, mint Hannibal Cannaenál. Minden győzelme tacticai volt, stratégiai eredményű egy sem. A szonyi győzelem marengói lehetett volna, ha tartalékserege által, melly két órányira vesztegelt hiában a csatahelytől, űzeti a tönkreveri ellenséget. Bécs egy érett alma gyanánt hull vala kezébe ütközet nélkül s Ollmützből megszökik a vért szomjúhozó Habsburg-ház. De ő nem használta győzelmét. Időt adott Ausztriának magát összeszedni, időt az orosz interventionak, Jellachichot háborítlanul le hagyta szaladni 12.000 emberével, kit egytől-egyig el lehetett volna fogni, s ami legtöbb: míg én azt parancsolám neki, küldjön Buda alá egy hadtestet (8—10.000 embert), 30.000-rel pedig űzze folyvást s ne hagyja pihenni egy percig is a szétvert, desperált németet — ő megfordítva, 10.000 embert küldött a német után, azt is csak Győrig, senkit Jellachich után s 30.000 emberrel, 7000 huszárral ment ostromolni Budát, ot vesztve napokat, heteket, — míg azt valék írni neki kénytelen, hogy félek, Buda Mantuánk lesz, de már ha ott van, minden érdek azt kívánja, hogy el ne menjen, míg be nem veszi. Bevette dicsőségesen, mint dicsőbb ostromot nem mutat a história, de elveszett három hét — és ismét pihent és ismét elveszett hét hét és vele a haza.[6]

Én ekkor nem valék a táborban. A hatvani, tápióbicskei, isaszegi csaták napjaiban olly kimondhat8tlan gondosságot affectait személyem biztonsága iráni, annyira emlegette, hogy mozdulataiban jelenlétem által genierozva van, mert nemcsak az ellenségre, de reám is kell ügyelnie, nehogy elfogjanak s velem, mint monda, elvesszen a haza, hogy én, nehogy vailamelly balesetnyt a harc folyamában e genierozásnak lássak tulajdonítva, Gödöllőről visszamentem Debrecenbe, hol egy párt a követett bölcs unalomból olly veszélyesen kezdett intrikálni, hogy nemzetünknek s nemzetünk becsületének érdekében le kellett a gyáva árulás hídját égetnem végképp a függetlenségi nyilatkozattal, mellyet a nép lelkesedéssel s annyi erőfeszítési készséggel fogadott, hogy ha Görgei mesterkélt árulással nem lép közbe, megtörjük a félvilág erejét is győzhetlenül.[7]

Azonban én Görgeiben nem árulót, hanem csak egy vitéz katonát Játtam, s mert a sereg élén ollyat szeretnék vala látni, ki gyorsan menjen etőre — ő benne pedig több volt, mint maga is monda, az organizáló talentum, mint a hadvezéri, Damjanichnak szántam a hadvezérséget s Görgeit a hadügyminiszteri tárcával kínáltam meg,[8]

Elvállalá, de nem jött, állítá, hogy Buda bevételéig a seregtől el nem jöhet, s különös talentummal bírván elkedvetleníteni vagy eltávolítani a biztos embereket, Damjanichot rábírta, jöjjön Debrecenbe őt helyettesíteni. Elborzadtam e hír felett — de Isten is elhagyott, mert Damjanich kikocsizván búcsúzni seregétől, Komáromnál lábát törte el s e lábtörés elveszte a hazát.[9]

Görgeinek újabb ürügy, nem jőni el a hadseregtől, mert — úgymond — nincsen vezér; szép ürügyek alatt húzta az időt, megtartani minél tovább lehet, a fővezéri s miniszteri hatalmat, amazzal kezében tartani a legjobb 50.000 főnyi sereget, emezzel disponálni a többi seregek felett. Sokszor sürgetem, sőt parancsolám, tegye le a fővezérséget, engedelmességet affectait, de kérdezé, kinek? Nincs más vezér, mint Bem, és ez igaz volt, mert Vettert intrikáival lehetetlenné tette, felszólított, hívjam fel Bemet, de ez időbe került, Bem Erdélyt nyomban el nem hagyhatá s a két hatalom húzódva a kezében maradt.

Idejét többnyire útban tölte a tábor és Buda között — távollétében kedvenc tábor-vezérkari főnöke, Bayer ezredes rendezi a mozdulatokat — 8 mérföldről a csata mögül.[10] — Csata veszett csata után, Görgei elment helyrehozni a veszteséget — és a sereg imádta, mint nemtőjét, ismét hazaszaladt miniszteri foglalatosságai végett, de amint most világos, jelenlétét arra is használta, hogy kapcsolatba bocsátkozzék a nemzetgyűlés azon pártjával, mely rettegve maga, rettegést terjesztett mindenkor maga körül s vészkárogó pletykáival többet ártott a hazának, mint az ellenséggel szövetkező reactionáriusok.[11]

És kezdett terjedni a gondolat, hogy az orosznak meg kell adni magunkat. Azorosszali pacificatio eszméje Görgei környezetéből szivárgott szét láthatlan.

Eközben megtörtént az orosz invasio.[12] Seregeink eképp állottak:

Fősereg Komárom körül (bár az utóbbi hetekben Görgei inconsultus csatározásaiban igen sokat vesztett) még mindig 45.000 ember.
Bács-Bánáti sereg 30.000 ember.
Felső Tiszai (Sárosban) 12.000 ember.
Máramarosi hadosztály 6000 ember.
Péterváradi hadosztály 8000 ember. — Összesen 141.000 ember.

A csatatéren, azonkívül új, meg új batallionok állításban, mert a nép magasztos érzetétől hevítve, szavamra örömöst állítá fiainak ezreit —· a ruha bizottmány irtózatos eréllyel dolgozott, 19 lovas ezred tartalék századjai mindig teljesen, ágyúöntödénk, fegyver- s kardgyár, puskaporos malmaink, salétromgyáraink örökös tevékenységben, kórházaink 20.000 beteget ellátva, váraink élelmezve, gabna gyűjtelékeink százezrekig s én kötelességem szerint önve lelket a népbe s ügyelve a hadviselési készletnek mindéi: ága felett.

Ily készülettel talált az austro-orosz invasio. A szerbek legyőzve, az oláhok pacifikáló félben, a főváros kezünkben. Ki kételkedhetnék, hogy a harcot meggyőzzük? Készültebbnek érzem a nemzetemet a combinait osztrák-orosz erő ellen, mint Ausztria ellenében tavaly, és porrá zúztuk a kevély, hitszegő Ausztriát, hogy kegyelmet volna kénytelen koldulni természetes ellenénél, az orosznál, mert igazságos lenni még, bukásában sem akart szegény üldözött hazánk iránt.

Ellenünk három tábor állott, de szakadozva, 80.000 osztrák, 140.000 orosz s Jellachich a déli ármádiával, 40.000 főnyi erővel. A feladat az volt: külön-külön verni meg az ellenséget. Görgei hozzájárultával következő tervet állapítánk meg:

A Galíciából betört fő muszka erővel döntő csatába nem bocsátkozunk. A felső tiszai hadsereg útját tartóztatva vonul hátra Pest felé. Ezalatt Bein kitisztítja Erdélyt.

Vetter megveri Jellachichot vagy lassan felvonul a Dunán, átkelve Buda felé, Görgei pedig a győzhetlenné edzett 50.000-nyi hőssel, azt a Duna balpartjáról rögtön a jobb partra lökve és Komáromra támaszkodva s általam folyvást erősítve, egy döntő csatában megvív Ausztriával, s győzvén, halad gyorsan Bécs felé; vesztvén, Komáromra támaszkodva tartja magát, míg a Tiszai sereget, vagy a Bács-Bánátit magához vonja, vagy Bem 20.000 emberrel segítségére jön.[13] Szóval megverni külön Ausztriát, az Orosz bármennyire is haladjon azalatt, s aztán egész erővel az Oroszt rohanni meg é» a harcot körülmény szerint vagy Ausztriába vagy Galíciába átjátszani, rosszabb esetben pedig 50—60.000 emberrel Fiúmé felől és Styriának Olasz földre menni s ott a segített Olaszok segítségével s Radetzky seregének magyar részeivel erősödve térni majd vissza hazánk felé. — Ez utóbbi egy olly conteptio, mely következményeiben irtózatosan nagyszerű lehet.[14]

Görgei ezen tervtől látszólag áthatva ment fel Komáromhoz a főrészt végrehajtandó. De ahelyett, hogy 50.000 emberét haladék nélkül Komárom, mint tengely körül s a jobb partra vetné, Győrnél 50.000 ellenében megütközik 10.000 élén, megveretik s azt írja Pestre, mentsen a kormány, mit menthet, Bankot, ruhatárt stb. s menekedjék Nagyváradra (hol saját terve szerint egy zászlóaljunk sem volt, az Orosz pedig 60.000 emberrel a Tisza két partján állott), őtet pedig hagyja sorsára, mert túl van szárnyalva s a fővárost 24 óráig sem fedheti. Tanácsot tarték a jelenlevő tábornokokkal s abban állapodtunk meg, hogy mindenek előtt az Ausztriai fősereg megveretése nem sikerülvén, a tervet meg kell fordítani. Hadmunkálati basisul a Tisza s Maros vonalat venni fel, Vetter segítségére siessen le Kmetty tábornok 6000 enberrel (különben is a Győri csata által a főseregtől el levén vágva), szabadítsák fel azonnal Péterváradot s így egyik szárnnyal erre, másikkal Arad várra (mit rögtön védkarba tevék) támaszkodva Jellachichot, Bemtől is segíttetve, tegyék semmivé s Temesvárnak már /messze haladott ostromát siettessék. Görgei hagyjon a mindennel ellátott Komárom alatt 22.000 embert, a hatalmas várral elég erőst arra, hogy 50.000 oszitrákot sakkban tartson, s magához vonva a Pest körül egybegyűjtött pótlék seregeket, siessen Pesten át 25-30.000 emberrel a Czeglédi vonalra az Oroszt feltartóztatni, míglen a három ellenség egyike, Jellachich meg leend semmisítve, mi hogy annál bizonyosabban megtörténjék, a Tiszai sereg (Visoczky és Dessewffy alatt 12.000 emberrel) Czeglédről gyors marschban le sietend Bácsba Vetter segítségére, mihelyt Görgei 25-30.000 emberrel helyét az Oroszok ellenében elfoglalandja.

E terv szerint a concentratio Bács-Bánátba történendett meg, az összeköttetés Bem seregével biztosítva s Jellachich tönkretétele bizonyos s a chance ismét úgy állott, hogy az alsó győztes sereg, a lassan levonuló Görgeivel egyesülve, vagy az Orosznak homlokot fordíthat s elég erős lesz azt egy csapással szétverni (semmivé tételét majd a nép végezendette

el vagy nyitva volt az út Fiúmé felé, vagy fel vissza Komáromhoz az ottani sereggel egyesülni Ausztria ellen.

Csány miniszter, s Kiss és Aulich tábornokok küldettek fel Görgeinek megvinni a parancsot, hogy másnap 25.000 emberrel induljon gyors menetben Budára, poggyász szállítás végett gőzhajók küldetvén rendelkezésére. Ő azt felelte, hogy engedelmeskedik, s másnap indul. Azonban *megszegi a szavát,* nem jött, hanem katonai revoltot improvisalt hadi tanács színe alatt, melly őt a hadügyminiszterség letételére, s a hadvezérlet folytatására kényszerítse (amint, hogy jövőben magát hadvezérnek nem a kormány megbízásából, hanem a tiszti kar választásából nevezé), haszontalan ütközetbe bocsátkozott, temérdek vért elpazarolt, s engedetlensége matt leparancsoltatván, orvosi bizonyítványt küldött be, hogy megsebesült, s nem jöhet, az intriguek főrugói leparancsoltatván, betegségekkel menték magokat, a kormánybiztos velük colludált, s színleg, őrizet alá tétetett, a sereg pedig körül kerítfetni hagyatott s minden összeköttetés a kormánnyal elzáratott — azonban az elzáratás előtt ismételve ígéretet tőn, hogy a concentratio szükségét átlátja, s le fog jőni, mihelyt lehet — de most körül van kerítve — nem lehet.[15]

És mégis ez engedetlenség nem vesztette volna el a hazát egészen. Igaz, hogy Visoczky s Dessewffy seregét — nem küldhetők Vetter segítségére — nem lévén ki az oroszok ellenében, helyét elfoglalja a ceglédi vasútvonalon — és Bem sem küldhetett segítséget a Bánátba Jellachich ellen, mert Erdélybe nagy erővel törtek be az oroszok, de tettünk, mit emberileg lehetett. Egy hét alatt új 14.000 főnyi sereget állítottunk, ruháztunk s fegyvereztünk fel, Perczel tábornok alatt Cegléd s Kecskeméten, mely Visoczkyval egyesülve, az oroszokat tartóztatá — a kormány Szegedre vonult, ott ismét egy hét alatt 7000 embert állítottunk ki, Aradot mindennel elláttuk, Temesvár ostromához új 28 nagy ágyút teremténk egybe, Guyon tábornok pedig Jellachichot erősen megverte Verbásznál és Titelig leszorította, s akképp Pétervárad az ostrom alul felszabadult.

De kipótolhatatlan veszteség volt egyik puskaporgyárnak a másik után elvesztése (Kassa, Eperjes, Beszterce, Buda, Nagyvárad, Nagyszeben), nagyon érezhető hiány a fegyver szűke, mit készíteni eleget lehetetlen volt, becsempészni pedig még Viddinből sem lehetett,[18] mi miatt hiába kezdek állítani városról-városra járva, új 30.000 főnyi tartaléksereget — mihez a lelkes magyar nép ezrenkint tolult, mert megígérem, hogy magam vezérlendem, — érezhető csapás volt Bemnek több vesztett csatája, mi az erdélyi sereget paralysálta, elveszte pedig, a hazát az, hogy Görgei maga, s legközelebbi környezete bujtogatva terjesztek a hadseregben a hitet, hogy győzni lehetetlen, hogy tovább harcolni kábaság, s hogy Görgei érzi a kötelességet a tiszteket, kik vele harcoltak, mindenesetre megmenteni. És azon sereg, mely fegyverét balanceba téve, *lövés* nélkül, Vörösmarty szózatát énekelve ment neki a keresztbateriának, s fél erővel verte ki erdős hegyekről, s sáncok és palisádák mögül az ellenséget, — a sereg, mely szuronnyal rohanta meg az ellenség rohanó lovasságát, mely patron nélkül ment énekelve a csatába, e sereg a hosszas machlnátiok által demoralisálva, *gyáva tisztjeitől* minden csatánál elhagyatva, irtózatos fáradalmak által elcsigázva, rossz dispositiók miatt haszontalan csatákban megharmadolva, vezényletben, tisztjeiben *elnémetesítve* — e sereg megtanult futni, s elhinni, hogy nem bír az ellenséggel.[17]

Így volt előkészítve Magyarország bukása.

És ily sereggel, 30.000 főnyivel megindult Görgei Komáromtól, három héttel későbben, mint kellett volna — mint monda azért, hogy az orosz seregen magát átvágva, velem a Tiszánál egyesüljön, — de menetéről nem írt, nem üzent semmit. Midőn Vácnál csatázott, Perczel 26.000 emberrel Nagykáta körül állott, de Görgei nem írt, nem izent semmit, ha egy szót izén, az oroszt két tűz közé véve semmivé tesszük, de hallgatott.[18] Csatázott egyedül nagy erő ellen Váctól Losoncig — onnan forceírozott marschokat téve jött a Sajóig, elprédált hasztalanul 10.000 embert és e közben parlamentierozgatott, küldöttségeket, ajándékokat cserélt az oroszokkal.

Putnokról küldött pénzért, egy betű jelentés nélkül, hogy hová és merre tart s izené, hogy nincs munitioja, de nem izente, hogy hová küldjem, küldtem mégis, magam mentem őt felkeresni. Mentem, míg, az orosz kozákjai egy negyed órányira száguldottak körültem, de ő nem küldött a munitioért, hanem Rakamaznál hármas erővel állva 10.000 oroszt békében hagyott Tiszafürednél — mert úgymond nem akarta munitioját ellőni, s védtelenül áteresztett a Tiszán 60.000 oroszt. ([1!])

Seregének egy részét tévé az első hadtest azon Nagy Sándor tábornok alatt, ki egykor a tábori Camarilla körében, azt merte mondani, hogy aki katonai diktatúrára mer kaczérkodni, ő benne Brutusra talál, és Nagy Sándor titkos futárt küldött hozzám, hogy őt és seregét Görgei szándékosan el akarja veszteni, mindig őt teszi ki egyedül az ütközetnek, támasz nélkül. Míg a futár hozzám érkezett, Nagy Sándor Debreczennél tönkreveretett, míg Görgei két hadtesttel 3 órányira oldalt időzött.[20]) — Irta, hogy a Berettyónál positiot vészen s nem vőn, sőt Nagy-Váradot fegyvergyárunkkal, puskapor malmainkkal fel adta védtelenül, s vonult ütközet nélkül hátrálva Arad felé concentratio végett, mint monda, — árulás végett, a mint kisült.

Míg ezek így történtek, Perczel egy részről az Orosz seregtől nyomatva, más részről a Duna mentiben 55.000-nyi erővel levonult Hax^nau által szoríttatva ügyesen lehúzódott Szegedig, hová Guyont 8000-nyi seregével alulról felrendelem, más 5000 ember segítséget teremtek s egy hét alatt roppant redoutokkal, s vadász árkokkal tevém tarthatóvá a Szegedi síkságot. Ott volt egybegyűlve 34.000 ember, s én csata nélkül nem akarám elhagyni Szegedet, de Dembinszky, a vitéz, de vagy elaggott, vagy sokat felejtett fővezér[21]) az ütközetet lehetetlennek, Szegedet tarthatatlannak nyilatkoztatta s a kormánynak a tömérdek hadi gyűjtelékkel, s a még működni sem kezdett pénzgyárral ismét vándorolni kellett Aradra. Dembinszky átjött, a Tiszán, három napig ütközött Szőregnél, de a Marosvonalat feladta s a pénzgyárnak öt nap folytán ismét fel kellett bomlani s menni Lúgosra, az egyedül lehetséges helyre, hol hátulról Bem, elölről a Temesvárt ostromlott Vécsey által gondolok fedezettnek, de pénzünk két hét óta egy garas sem volt, s a sereg fizetetten, de tűrt, nem úgy a tisztek, kik százanként futottak a csaták elől s kínozták a szegény népet ingyen fuvarokkal poggyászaik, lotyóik számára mondhatlanul — főbelövés, cassatio, semmi sem használt. A nép s a demoralizált sereg, óhajtani kezdé a békét minden áron! ([22])

De a Haza mindezek mellett mégsem volt volna elveszve. Egy nyert

nagy ütközet ismét mindent helyre hozhatott a seregnél s a népet megvígasztalandotta a szenvedésekért.

Én tehát azon tervben állapodtam meg, hogyha Dembinszky a szőregi positiot elhagyni lesz kénytelen, vagy ha nem is volna kénytelen, ha Görget Aradhoz megérkeztének napja már tudva lesz — szintúgy Arad vár alá vonja magát — az ellenség követni fogja által a Tiszán — ekkor a két sereg egyesüljön s nem gondolva azzal, hogy a Görgei után nyomuló orosz fősereg két napi marsch távolságban közéig, — egyesült erővel támadja meg az osztrák fősereget s a Bánátban, melynek eszerint megveretése bizonyos, s míg Arad vár az orosz seregnek a Maroson átkelését késlelteti, mert kerületre kényszeríti, egyesült seregünk szorítsa a németet — itt, az országvég szegletében pihenés nélkül lefelé, melynek akkor semmi más menekvése nem leendett, mint az Oláhországba menekülés — úgyhogy egy csatával kilöktük volna az országból, mint Bem Puchnert kilökte — aztán pedig — az oroszt ismét menni hagyva amerre tetszik, seregünk vesse át magát a Tiszán Bácsba s Újvidéknél által a Dunán s tartván fel Komáromnak s annak 22.000-nyi seregét legalább félben felvéve, új erővel folytassa a csatát, melyhez Dunántúlnak áldozatkész tömérdek erejét felhasználni megtevék minden szükséges előlépési. ([23]) Ha pedig tervem főrésze, az ausztriai seregnek kiszorítása nem sikerülne. 50.000 emberrel Erdélybe húzzuk magunkat s a passusokat erősen védve, az erdélybeni ellenséget pedig túlnyomó erőnkkel széttiporva, az orosz hatalmat Moldva és Oláhországban támadjuk meg, mely megtámadás sikerének esetében a Porta is elhagyta volna kétkedéseit. ([24])

Azonban én nem magam lévén a vezér, irányt adhaték csak, a végrehajtás másoké vala. Dembinszky Szőregnél megveretve, már augusztus 4-ikén hátravonulni volt kénytelen, s vonult nem Arad, azaz saját várunk felé, hanem Temesvár, az ellenség vára felé, mint mondja azért, hogy e vár ostromát az ellenség feloldásától megmentse,— kábaság!, mert folyvást veretve azt nem eszközölheté, hanem az ellenséges vár ágyúi alá szoríttathatott s araddali összeköttetése, Görgeiveli egyesülése elzárathatott. ([25])

És valósággal egészen Temesvár alá űzte az ellenség Dembinszkyt, kinek (a temesvári ostromsereggel 40.000 főt haladó) hada a folytonos retiráda fáradalmai s nélkülözései közt szintoly tömérdeket vesztett, mint Görgei hasonló körülmények közt.

Borzadva láttam a hibát s amint Görgei seregének első hadteste (Nagy Sándor 8—9000 ember, 42 ágyú) augusztus 8-án Aradra megérkezett, 9-én hajnalban nyomban útnak indítani, Vingát elfoglalni s az összeköttetést biztosítani ([26]) — ah, de a Görgei környezetéből kisugárzott demoralisatio, az önbizalmát vesztett sereget gyávává tette s ezen hadtest, mely Buda falait elsőnek mászta meg, 10.000 ember és 18 ágyú által Dreyspitznél megtámadtál va, úgyszólván lövés nélkül gyáván megszökött — s nekem nem maradt más, mint elszörnyedni afelett, mivé tehetik a legvitézebb sereget tisztek és a vezér. ([2T])

9-én Görgei is megérkezett más két hadtesttel, 10-ére nyomban mind a három hadtestnek Vinga és Temesvár felé előnyomulása elrendeltetett, mire Görgei a dispositiokat meg is tévé.

Éjjel megérkezik a szerencsétlen tudósítás, hogy a Dembinszky-félc sereg közel Temesvárhoz tökéletesen szétveretett. Bem a csata alatt ér-

kezve vette át a *vezényletet,* de hiába; — hozzájárult, hogy Bem lovával megbukva, vállcsontját eltöré. A tudósítást Guyon írta, a rettenthetlen s még azt is írta, hogy a sereg tökéletesen szét van verve, ő maga Lúgosra siet, romjait, ha lehet, összeszedni. ([28])

E csatavesztés Görgeit kell vala, hogy sietségre össztönözze, — ellenkezőleg, midőn látta, hogy nincs sereg többé, melyre ellenében támaszkodhasson, levetette az álarcot, — seregit a Maroson visszaparancsolta s ezen iránta fanatisait sereg élére dictaturai szerepre veté magát. Ha van annyi erő közelben kezemben, melyet csak látványul is fölállíthatok, serege élén fogom el saját kezemmel, vagy magamat összekoncoltatom, — de egyedül valék. ([29])

Sőt kevésbé, mint egyedül. Görgei sohasem mert volna áruló lenni, ha az országgyűlés egy fraktioja által (azon párt által, melynek élén Kazinczy Gábor, Kovács Lajos, Szunyogh Rudolf állottak s melyhez az erdélyiek kis kivétellel csaknem mind tartoztak) nem gyámolíttaték. De ezek már Buda bevétele óta conspiráltak vele, Szegeden a sétatér hősei mesterségesen terjesztik az eszmét, hogy csak Görgei, mint dictator mentheti meg, — az országgyűlés conferentiáltan is szóba hozták azt s küldöttekkel zsibonglak körül táborában, kik unszolták a dictaturát elvállalni, de kit annyiszor megkínálék a hatalommal, még akkor sem tudott irántam őszinte lenni. ([30])

És utolsó percben még három minister (Csányi, Vukovics, Aulich) is vele szövetkezett, lemondó leveleiket azzal kísérték, hog.y nincs más mód, mint az orosszal alkudni — a polgári kormánnyal pedig OPaskievics szóba sem áll, de Görgeivel igen, mert vele folytonosan parlamentiroz. Tehát adjam át a kormányt Görgeinek. ([31])

Ezt Görgei maga írásban is kívánta.

Én számot vetettem lelkiismeretemmel. Ha nem teszem s a Haza elvész, örökké nyomta volna a históriában nevemet, életemben lelkemet a gondolat, hogy talán Görgei menthetett volna valamit a Hazán, de a hatalomhozi ragaszkodásom miatt nem teheté. E szennyet emlékezetemen nem tűrhetem. Nekem nem kellett soha a hatalom. Kényszerítve viselem mindig. Előttem csak a Haza szent képe állott. Átadtam tehát kívánsága szerint neki a hatalmat azon kijelentéssel, hogy ha valamely oly pacificatiora akarna lépni, melyben a Haza létele egyesek subsisíentiája biztosításának feláldoztatnék, ezt árulásnak fogam tekinteni s vele és emlékezetével Isten, világ s nemzet előtt mint ilyennel bánni.

Görgei tehát a nemzet sorsának urává lőn, urává annyival inkább, mert a temesvári csatavesztés következtében a pénzgyárnak Lúgosról ismét mozdulni kellett s Erdély felé az út el levén vágva, Aradra mehetett csals, azaz Görgei hatalmába. ([32])

Én pedig Lúgosra sietek, meglátni, mi ereje lehet még a Hazának, ha Görgei áruló találna lenni. Az utat szökevények fedik, kik közül ezreket valék kénytelen személyesen visszatéríteni. Lúgoson találtam számra még nevezetes sereget, de melyről legderekabb tábornokaink némelyei, Kmetty, Dessewffy azt mondták, hogy az többé nem ütközik s az első ágyúroppanásra szétporlik — szökni készült minden — kivált a tisztek — a sereg éhezett, pénze nem volt, én annyit kétségtelennek láttam, hogy ha Görgei megadja magát, a lugosi sereget 24 óráig Isten sem tartja együtt, mint szinte az erdélyit sem, mely különben az utóbbi napokban csatát vesztett

csata után, mindenütt s melyben mindig legfőbb volt a reaktionárius elem. ([33])

Jelenlétemet egyes kalandor eszmék támaszára felhasználtatni nem engedhetem s Orsovára menék, ezen passust biztosítani azoknak számára, kik száműzetésbe menendenek a szolgaság elől. Én magam előtt a választás kettő közt állott — a halál nyugalma s a hontalanság irtózatos kínjai közt, amahhoz vonzott az annyi viszontagsággal terhelt s örömet alig ismert élettől undor. Emezt parancsolá a hazafiúi, keresztényi, családapai kötelesség, megfontolni, hogy épp a szerencsétlenség legfőbb fokán kell leginkább iparkodnunk az európai diplomatia útján valamit tenni Hazánkért, hogy megtartsa az életnek valamely elemeit a jövendő számára, — ezen közbenjárásra Anglia a tevékenység egyedüli tere — azért hát a számkivetést választani s átjöttem Törökföldre oly célból, hogy Törökországon át Londonba siessek.

A török nagy szóbeli szívességgel fogadott s Widdinig Oláhországon át fedezettel kísértetett, de itt Zia pascha azt monda, személyem biztos, de tovább nem mehetek, míg Stambulból rendelet nem jő.

Itt vagyok tehát 3 hét óta tétlenül, mondhatatlan szenvedések közt. Gyermekeim rég távol valának tőlem — a Haza egyik rejtett vidékén, nőm, a kétségbeesett nő, de anya, elment felkeresni kicsinyeit — az anyai kötelesség fel fogja tartani, míg mentve lesznek gyermekeink, aztán összeroskad az élet kínja alatt s megszakad az egyetlen reménykötelék, mely az élethez csatol. ([34])

Azonban hagyjuk a panaszt, mely hozzám nem illik.

Görgei augusztus 13-án megadta magát az orosznak s amit mondék, igazolá a tapasztalás, — 25.000 ember, 170 ágyú s a háborúviselésnek Aradra gyűjtött minden készlete roppant veszteség, de ez nem veszté el a hazát. Szavamra a magyar nép, melyet a hála és szeretet mondhatatlan bizalommal köt hozzám, ezreit újra kiállította volna, hanem e példának hatása veszté el a Hazát. A vitézlő nép kész volt volna küzdeni, ily magasztos hazaszeretet nincs sehol a világon, de a tisztek csak saját személyüknek s összezsarolt poggyászaiknak megmentésére gondoltak és sereg adta fel magát sereg után, — legjava (Vécsey), legelőbb Török és Lázár osztályaival, majd meg Bemet is elhagyta serege, tisztjei tudta nélkül capituláltak az ellenséggel s míg én, a milliókat kezelt kormányzó Hazám örök szeretetén kívül nem hoztam semmit magammal s büszke vagyok, hogy egész vagyonom 200 arany, az erdélyi tisztek semmit sem kötöttek ki a capitulatioban, mint bagágiájuk biztosítását. ([35])

Vége van, a dicsőségnek egy fényes meteorja volt. Letűnt. Külellenség ellen meg tudtam védeni nemzetemet. Belárulás ellen nem. Talán ha Robespierre lettem volna. De ez lenni nem tudtam, nem akartam s mondhatlan szerencsétlenségemben is emel a gondolat, hogy kezem vértől niocsoktaian.

Akadályozva levén abban, hogy személyesen Londonba siessek, önöket, uraim, kell megkérnem, hogy minden kezeket mozgásba téve iparkodjanak valamit tenni Hazánkért. Feszített munkásságuk most szükségesebb, mint valaha.

Én ekként gondolkozom.

A sír nem ad vissza senkit soha. Meghalt nemzet feltámadására nem Kiutat példát a história. A görög sem az. Galvanicus mozgás nem élet.

Azon kell tehát lenni, hogy nemzetünk számára az állami életnek valamely eleme megmentessék a jövendő számára.

Ha Magyarország meghódítása egyszer bevégeztetett, szétdarabol tátott, az oszrák centralisatioba beolvasztatott, Európa szokás szerint azt fait accomplinak veendi s mindennek vége van, — talán örökre.

Most még a hódítás nincs bevégezve, mert Komárom s Pétervárad még nem adták meg magukat. ([3Ö])

Most tehát még ideje volna az angol medationak. Miért hagyott el minket Anglia mind ekkorig? Miért tette kétkedésével lehetetlenné, hogy a török, természetes szövetségesünk, merje magát, még késő nem volt pronuncialni? Azért, mert fascinálva volt egy erős Ausztriának, mint az orosz hatalom contrapondiumának eszméje által. ([3T])

Ausztria bukva volt, s csak az orosz erő menthette, emelte fel. Amaz álom esetnek tehát vége van. Anglia nem volt elég határozott arra, hogy a roskadozó Ausztria helyébe egy erős Magyarországot engedjen emelkedni, — már most láthatja határozatlanságának következményeit. Az erős Ausztria helyébe nem egy erős Magyarország lépett, hanem lépett egy eddig nem létezett momentum: „Ausztria, mint az orosz Satellese."

Mihelyt ügyünkbe az orosz beleelegyedett, sem győzelem, sem veszteség esetében nem volt többé lehetséges, hogy a harcból egy erős Ausztria lépjen elő életbe, mint az orosz antemuralisa. A lehetség csak az volt, hogy vagy én teszem a magyar nemzettel semmivé az oroszt s helyreállítom Lengyelországot s a töröknek reális önállóságot eszközlök, vagy orosz befolyás fog parancsolni Bécsben, Pesten, Triesztben, Majlandban, Prágában, Olmützben. Ez volt az egyedüli chance. És ezt Lord Palmerston nem látta be? Vagy ezt gondolta, magamra hagyatva is bizonyos, hogy az elsőt bevégzem?

Már most vegyük fel a dolgot ausztriai, vagyis ama fascinalt téveszme szempontjából. Ha Ausztria, az orosz kegyfonalán tengődő Ausztria eltörli Magyarországot, s mindent centralisál, ha a bécsi cabinet centralis hatalmának még Magyarország históriai status élete fenntartásában sem lesz barrierje sehol, — ameddig a bécsi cabinet parancsoland, az orosz parancsoland, mert amaz ennek csak tiszttartója. Ha tehát érdekében van Angliának, hogy az ausztriai ház kapjon és megtartson valami önálló erőt, az önállásnak valamely elemét, azon kell lennie, hogy Magyarország vagy tökéletesen független hatalom gyanánt szolgáljon a német császárság által erősíthető Ausztriának védfalul az orosz ellen, vagy az ausztriai ház alatt maradva, históriai status életének, nemzetiségének, constitutiojának feltartásával tegye képessé Ausztriát az orosz ellenében némi önállásra vergődni.

Különben a centralisált Ausztria — Orosz—Ausztria.

Használják tehát fel, önök, uraim, az angol nép sympathiájában rejlő morális erőt, tartsanak meetingeket, szóljanak Gobdennel, értekezzenek a cabinettel, petitionáltassanak a parlamentnél, hogy Anglia lépjen közbe Ausztriának Magyarország önálló constifutiojának megtartásával az orosz elleni erősítésre.

Látják Önök, uraim, hogy ennek motivatiojára nem is kell magyar szemponthoz, a históriai jog, a szabadság, a humanitás eszméjéhez folyamodni, — elég maga az érdek szempontjai, melly mindent nyom Anglia politicájában is.

Hozzá járul a Török birodalom szempontja. A Török ösztönszerűleg érzi, hogy bukásunkkal ő is elbukott. A belgrádi basa sírva fakadt bukásunk felett s áruba bocsátá európai birtokait, mert úgymond, látja, hogy a Töröknek nincs 2-3 évig helye többé Európában. Még a gyermekek is imádkoztak győzelmünkért. Természetes. — És ha látnák Önök, mint én látom, a rothadásnak jeleit a Törökön, látnák a borzasztó elgyengülést az Orosz ellenében, látnák a fatalisticus resignatiot azon eszme iránt, hogy bukásunkkal „sie dem Untergang verfallen sind”.

Szerbiában 6 hónap alatt a Török egy várat sem bírand többé, s lesz belőle Oláhország forma Orosz Satrapia, s az orosz befolyás alatt a Horvát és Szerb népre támaszkodó Török országi szláv népfajok szétporlasztják a Török birodalmat, mint a száraz agyagot.

Agyamban az eszmék eképpen alakulnak.

Legkívánatosabbnak látnám, ha egy Coburg lehetne magyar király, — olly szövetség alapján Ausztriával, hogy Ausztriának minden kül- vagy belmegtámadtatás esetében 100.000 ember fegyveres segítséget maga költségén adni köteleztessék. Azon kívül még vagy 200 millió adósságot is elvállalhatna.[38])

Ha ez nem lehet, második óhajtás Leuchtenberg, mint magyar király. Ez lehetséges eszme, ezt különösen ajánlom. Ha ez sem lehet, az angol mediatio, Ausztria önállóságának érdekében. Legalkalmasabb mód erre egy Európai Congresszus, mellyen egyszersmind a Török, német s római dolgok is arangeiroztatnának.

Iparkodni kellene azon lenni, hogy diplomaticai állásunk némileg fentartassék, s nekem Batthyány külügyminiszter ellenjegyzése mellett megengedtessék ezen értekezésekbe némileg befolyhatni.

Ausztria irányában Magyarország consistentiája hasisával az 1848-iki sancíionált törvényeket kell sürgetni mindazon concessiokkal, mellyeket a nemzetgyűlés a külömböző népfajoknak megadott. Ütközés köve a hadügy. Talán egyenlíthetne olly modificatio, hogy M. ország 60—100.000 katonát tartozzék háború esetére adni segítségül Ausztriának s a civillista növelésével, valami adósságot is elvállalni.

Most még személyeinkről kell szólanom.

Hírlik, hogy a Porta elhatározta személyeinket ki nem adni, hanem lakásnl valami helyet akar assignálni a birodalom belsejében vagy valami szigeten.

Én részemről köszönöm ezen gratiát. Nekem nem kell. Ez rabság. Én rab nem leszek. Élni. csak hogy éljek, nem akarok, nem fogok. Az illy pártfogástól halállal fogom magam megmenteni. Nekem, hogy éljek, szabad ország levegője kell és kell élet-czél. Ez csak kettő lehet. Használni valamit hazámnak s családomat magamhoz véve, munkám után gyermekeimet táplálni s civilisait emberekké nevelni, — mint Törökországi glebae adstrictus rab egyiket sem teljesíthetem. Alamizsnát pedig el nem fogadok.

Én léhát magamat ezennel angol pártfogás alá helyezem s kinyilatkoztatom, hogy a Török kormánytól semmi más pártfogást nem kívánok s el sem fogadok (inkább kiadom magam az orosznak), mint azt, hogy engedjen engem szabadon menni Angliába.

Kérem Önöket, igyekezzenek eszközölni, hogy az angol kormány ezen engedelem megadását a Portánál számomra kis kíséretemmel s azok szá-

mára, kik azt használni akarnák, reclamálja s utasítsa consulait minket pártfogásuk alá venni.

Itt van kívülem Gr. Batthyány Kázmér külügyminister, Mészáros, Dembinsiki, Bem altábornagyok, Perczel, Guyon, Visoczki, Kmeti, Stein tábornokok, számos törzs- s más tisztek, mintegy 3400 katonák, azonkívül az Olasz és Lengyel Légió és némely civilisták.

A közvitézek s a polgári sorsúak s katona tisztek közt sokan örömest visszamennének, de nem bocsáttatnak. Itt kell vesztegelniük pénz nélkül, minden nélkül. Eledelt kapnak, egyebet semmit. A katonák nagy része mezítláb, köpeny nélkül. Itt van a híves ősz. Halnak, mint a legyek. Nem kapnak egy cipőt, egy fillér pénzt s még sem eresztetnek haza. — Ez irtózatos barátság.

Eszközlendő volna, hogy a ki akar, haza mehessen s kapjon, útra valami segítséget. A tisztek pedig kapják vissza *saját* lovaikat, miket tőlök Calafáton jogtalanul elvettek.

Kérem az angol kormányt, vesse magát közbe, hogy amnestia hirdettessék, s ha kivétel kell, designáltassanak a kivételek. Nem magamért szóllok. Én nem látandom ez életben hazámat. Én életemmel leszámoltam.[39])

Hanem nőm, gyermekeim hazánkban bujdosnak. A humanitás nevében kérem az angol kormányt, legyen olly kegyes, számukra pártfogását s az angol föld hospitalitását megajánlani s közben vetni magát Austriánál, hogy szabadon kiköltözhessenek a Continens felé.

Kötelességemnek tartam ezeket önöknek megírni s a teendőkre figyelmeztetni. Felhatalmazom, levelem históriai részéből mind a mit jónak látnak, nyilvánosan is használni.

Ha nem látjuk egymást ez életben, tartsanak meg emlékezetökben, Isten Önökkel KOSSUTH LAJOS.

JEGYZETEK.

JEGYZETEK. Szeretnők, ha csak a legszükségesebb rövid megjegyzésekre kellene szorítkoznunk, azonban a Kossuth-Görgei-kérdésbe a Görgei-párt hosszas és kitartó hadjárata folytán annyi balvélemény csúszott be, hogy azok lerombolása okvetlenül szükséges, hogy végre tisztán lásson a nemzet e fontos dologban. Némileg erre szolgálnak alábbi jegyzeteink is, melyekkel a „Widdini levél" egyes részeit kísérjük.

[1] Talán hivalkodásnak látszik Kossuth azon állítása, hogy „Görgeit a porból emelte fel." A valóság azonban az, hogy Görgei 1848. márciusában a prágai egyetemen volt gyakornok, Redlenbacher tanár által számára kieszközölt 300 forint segélydíj, öszszes jövedelemmel. Erre nősül meg március 20-án, elvevén dacból az őt kikosarazó dúsgazdag Likawetz kisasszony teljesen szegény társalkodónéját, Aubouin Adélt, hogy ezzel bebizonyítsa, hogy nem hozományvadász. Annyira szegények voltak mindketten, hogy a menyasszony kelengyéjét is kölcsönpénzből vette meg az ifjú férj, ki aztán nejét Toporcra vitte, „Mari néni" birtokára, honnan mindkettőjüket kinézte a ranggőgös rokonság. Görgei májusban visszamegy katonának s miután a magyar seregben a volt főhadnagynak mindjárt kapitányi rangot kínáltak, oda áll be s nem az osztrák seregbe, hova csak nagy protekcióval vették volna vissza. Előzetesen gróf Széchenyi István közlekedési miniszter nevében utasítja el Kovács Lajos miniszteri tanácsos egy vasúti kerék találmányával, majd báró Eötvös József vallásügyi miniszter a pesti egyetem vegytani tanszéke iránt előterjesztett kérelmével. A szó teljes értelmében tehát az éhenhalás küszöbén állott feleségestől együtt, midőn a magyar seregbe bevették, melyben Kossuth őt (a Zichy Jenő fölakasztása által híressé vált és igazi forradalmi katonának vélt fiatal őrnagyot) e rangból tíz nap alatt tábornokságra lépteti elő. így érthető lesz Kossuth mondása, kinek kegye nélkül Görgei elveszett volna.

[2] E rész úgy a magyar, mint a német kiadásban hiányzik. Inkább csak képes kifejezésnek veendő, mint valóságnak, hogy Kossuth Görgeinek a koronát is fejére tette volna, csak híven szolgálja a nemzetet.

[3] Görgei tábori kamarillája ismeretes volt az egész magyar hadseregben, valamint a mágnások iránti nagy szeretete. Amannak főnöke Bayer József ezredes, a leggyávább katona volt, tagjai kiválólag Pszotta Móric tüzérezredes, Molnár Nándor ezredes, Zákó István alezredes és Görgei saját fivérei voltak, Ármin és István, kiket minden illem ellenére saját környezetében tartott. A Görgeit védő iratok .legnagyobb része István neve alatt jeleni meg, de azok Görgei Arthur munkái. A két fivér közötti családi viszony túllépett a közönséges erkölcsi felfogás határain, miről még élő szemtanú, özv. Istvánffy Gyuláné bocsátott érdekes jegyzeteket rendelkezésünkre. Kamariiája útján s mert a tisztek rossz szenvedélyeinek (iszákosság, ledér nők magukkal cipelése, dorbézolások, stb., melyekről Mészáros Lázár bővebben ír) s kiválólag a bányavárosi kaland alatt tartott mulatozások útján kapcsolta magához annyira serege tisztikarát, hogy az iránta „korlátlan ragaszkodással viseltetett, mint Kossuth helyesen írja.

[4] E sorok miatt fogja rá Görgei Kossuthra, hogy letagadta a „Widdini levél" szerzőségét. Az clvasó ítélje meg, oly kifejezés ez, mely miatt Kossuthnak szégyenlenié kellene a Görgei által „hírhedt"-nek nevezett irat szerzőségét.

[6] Ha csak megpihent volna, még az a kisebb hiba lett volna, de Görgei a csatákban jelen sem volt, hanem alvezérei pávatollaival ékesíté magát. Mások verekedtek addig, míg ő a csatatértől távol dőzsölt. A seregnek szükséges a pihenés, nála azonban nem a *sereg* pihent, csak a vezér és kedvenc környezete.

[6] Kinek gondolata volt Buda ostroma, mint az áprilisi dicső hadjárat befejezése, erre vonatkozólag döntő bizonyíték Klapka György tanúsága, ki mint helyettes hadügyminiszter, Görgei állal Debrecenbe küldetvén, előzetesen Buda alá jön, hol Aulich végezte a cemirozási hadműveletet s május 1-én levelet ír Görgeinek, intvén őt, hogy valahogy Buda ostromára ne gondoljon. Görgei május 6-án válaszol neki (az ostrom második napján) s kijelenti, hogy ragaszkodik az ostrom eszméjéhez. „Kossuthnak — írja Klapka — csak akkor adták tudtára Buda ostromának erőszakolását, mikor már benne voltak.” Ebből is látható, hogy ismét Görgei védőinek állítása az, mintha Kossuth erőszakolta volna Buda bevételét, hogy a királyi palotában székelhessen. Ezt egyébként, mint tényt, más pletykákkal megtoldva, a „történész” Szilágyi Sándor vitte belé a köztudatba, a „Widdini levél” kiadásának 17. lapján foglalt jegyzeteivel.

[7] Tagadhatatlan, hogy Görgeit igen feszélyezte Kossuth jelenléte a táborban, mert attól félt, hogy átlát machinációin s imádatig menő népszerűségével elfordítja a sereg szívét a hideg s csak az emberek rossz tulajdonságaira spekuláló vezértől. Ezért távolítá el őt azonnal a táborból, a gyöngéd gondosság ürügye alatt. Ami pedig az ápril 14-iki „függetlenségi nyilatkozat”-ot illeti, az egyszerűen csak válasz volt a császár március 4-iki elhatározására, mellyel Magyarországot kitörölné az államok sorából és öt darabra szétkoncolva, mint ugyanannyi tartományt, beosztaná az *„egységes osztrák birodalom”-i>a.* A bilaterális államjogi szerződés természetéből folyik, hogy mihelyt az egyik fél azt magára nézve semmisnek jelenti ki, a másik fél is föl van oldva annak megtartási kötelezettsége alól.

[8] Kossuth, hogy Görgei vészes befolyását a hadseregre paralizálja, az új kormányban a hadügyi tárcával kínálta meg, gondolván, hogy így Debrecenbe hozza és saját befolyása alá veheti. Görgei a hadügyi tárcát is elfogadta, de csak azon föltétellel, hogy a fővezérséget is megtarthatja, amelybe beleegyezés végzetes gyöngesége volt Kossuthnak. Görgei itt a dupla fizetést is szem előtt tartotta, mert mint *„a Görgei 2000 aranya”* című fejezetben látni fogjuk, az auri sacra fames egyik gyöngéje volt. Azt hitte Kossuth, hogy a magát „forradalminak és köztársaságinak valló” Szemere-kormány esküt tett tagja, Görgei ez eskü által hűségessé válik. Keserű csalódás volt egy lenge eskütől várni valamit oly emberrel szemben, ki kora ifjúságában magát büszkén vallotta atheistának. Végre is csak a kellemetlen miniszterséget tette le Görgei s nem a fővezérséget.

[9] Szilágyi kiadásában e sorok után Klapka dicsérete van betoldva, mint aki ekkor egyedül volt a hadügyminiszteri állásra való. Az eredetiben e sorok, hiányoznak.

[10] Buda bevétele uián Görgei az ő stratégiai lángesze, a gyáva és iszákos Bayer ezredes számára Tatán rendezett be „központi hadműveleti irodát”, egészen a néhai bécsi „Kriegsrath” mintájára, mely 100 mérföldnyire a zentai csatatértől tiltá meg Savoyai Jenőnek az ütközet elfogadását. Bayer innen vezette a „hadműveleteket”, ha „tiszta elmével volt”, mint azt Görgei Ármin maga is konstatálta egyik nyilatkozatában. Mennyire befolyása alatt állott Görgei Bayernek, elmondja Ludwigh János, képviselő és- kormánybiztos, ki Görgei mellett van, mikor az Aulich—Csány—Kiss Ernő küldöttség Komáromba a kormány parancsát vitte június végén, hogy a déli sereggel való csatlakozást azonnal hajtsa végre. Görgei ki akarja adni a parancsot, hogy az elindulás megtörténjék, ekkor belép Bayer s azt mondja, hogy e terv képtelenség. Görgei erre fölpattan: „Bayernek igaza van; nem megyek!” Ludwigh erre megjegyzi, hogy ez

engedetlenség a haza elvesztését is jelentheti. „Nem bánom" — mondja Görgei, — „inkább mondjanak árulónak, mint szamárnak!" S azzal megbízza Bayert, hogy magyarázza el Ludwighnak a kormány terve rossz voltát, miután maga úgy sem tudta volna indokolni.

[11] A békepárt ármányaira vonatkozólag maguk a békepárti írók adnak bő fölvilágosításokat, elmondva, mint akarták Görgei segélyével megbuktatni Kossuthot, katonasággal veretni szét a parlamentet, stb. Görgei lapot is akart indíttatni velük „Való" cím alatt, szerkesztője Kecskeméthy Aurél lett volna.

[12] Erre vonatkozólag lásd Pázmándy Dénes két cikkét a „Magyarország" 1914 június 26. és 28-iki számaiban, „A varsói konvenció és annak előzményei" cím alalt.

[13] Június hó legvégén két haditerv készült Pesten magyar részről: egyik a június 26-iki minisztertanácson, melyen Görgei is résztvett, a másik a június 28-iki győri csata elvesztése után. Az eredeti fő működési terv az volt, hogy Komáromnál hátrahagyva 25.000 embert, Görgei azonnal menjen a Felső-Tisza vidékére s ott Visoczky 10.000, Kazinczy 8000 s a Ceglédnél összegyűjtött Perczel-hadtest 25.000 emberével egyesülve, szálljon szembe az oroszokkal s a Tisza—Maros vonalát s Erdéllyel az összeköttetést fedezze. E tervet Görgei a minisztertanácsban, hol egyedül ő volt a katom", fölborította s a Komáromnál történendő összpontosítást vitte keresztül. Ezzel ő másnap reggel, kikerülve a Pestre már megérkezett Dembinszkyvel való találkozást, hirtelen Tatára ment, Bayer tanácsát kikérendő. Bayer ekkor még azt sem tudta, hogy az osztrák fővezér nem a Duna balpartján fog működni, hanem már Győr közelében van s Haynaut még mindig a Vág körül gondolta. Görgei seregéből 10.000 ember Poeltenberg alatt Győr sáncait védte, 6000 Kmetty alatt Ihásznál a veszprémi utat fedezte. Ez utóbbi nagy osztrák túlerő állal elvágatott Görgei seregétől és Székesfehérvárra hátrált, az előbbi nagy veszteségek mellett ürité ki Győrt, a jelenlevő Görgei személyes parancsára, ki erre Komáromba húzódott, a kormánynak pedig azt írta, hogy két nap alatt az osztrákok Pesten lehetnek. A minisztertanácson általa áterőszakolt terv tehát megdőlvén, Kossuth a Pesten időző tábornokokkal (Aulich, Dembinszky, Kiss Ernő, Lahner, Mészáros, Perczel, Török, Répássy, Schweidel és Szabó Imre ezredes, hadügyi államtitkár) tanácskozást tartván, abban a hadműveleti tervben állapodtak meg, melyet Kossuth fennebb vázol s mely voltaképpen Dembinszky terve volt. Alapgondolata ennek a Bánát és ha lehel, a Tiszántúl tisztántartása s az Erdéllyel való összeköttetés. Hogy Görgei ez utóbbiba belemenjen, hozzá követségbe Csány miniszter, Aulich és Kiss tábornokok küldettek, kiknek meg is ígérte, hogy úgy cselekszik, amint a fő haditanács végezett, de aztán nem tett úgy. Amint a három küldött eltávozott, Ludwigh János kormánybiztos jelenlétében belépett hozzá Bayer ezredes és kijelenté, hogy a kormány haditerve keresztülvitelében nem működik közre, inkább elmegy. Görgei megijedvén stratégiai lángesze, Bayer távoztán, kijelenté, hogy most már elveti a kormány tervét és marad, ez emlékezetes szavakat mondván ki ekkor: „Nem bánom, mondjanak inkább árulónak, mint szamárnak." (Lásd 10. jegyzet.)

[14] A Fiume felé eszközlendő diversio nem volt komoly terv, csak tüntetés, a még mindig forrongó olaszok rokonszenvére számítás. Olaszországban ekkor már csak Venezia volt a szabadsághősök kezében, Manin Dániel diktátor hősies védelmében, de július közepére ez is elesett.

[15] Július 6-án *Görgei nyíltan fölmondá a kormánynak az engedelmességet s az általa összehívott haditanácsban bejelenté, hogy ő a kormánnyal nyílt ellentétben áll, miután az Mészárost nevezte ki fővezérré s nem őt.* Erre a jelenlevő tisztek többsége újból Görgeit választotta" meg fővezérré, minek folytán az magát „a felsődunai sereg választott fővezérének" nevezte ezentúl. A kormány legalább annyit akart elérni, hogy Bayert eltávolíthassák oldala mellől és Kossuth mellé rendelte, Bayer azonban nem

ment a kormány székhelyére. A kormánybiztos, kire Kossuth céloz, már nem Ludwigh János, hanem Bónis Samu volt.

[16] Widdinben 50.000 kitűnő angol gyártmányú fegyver volt, melyre a magyar kormány már megalkudott, darabját egy fontsterlingért vévén meg. Kossuth folyton zaklatta Duschek Ferenc pénzügyminisztert, hogy e fegyverek kiváltására a szükséges pénzt teremtse elő, ez azonban mindenféle ürügy alatt húzta-halasztotta a fegyverek elhozatalát, míg végret lehetetlen lett azok megszerzése. Erre vonatkozólag Duscheknek a pesti haditörvényszék előtti vallomása (1850. július 13-án) vet világot s Duscheket, mint a magyar ügy második nagy árulóját mutatja be. (E nagyfontosságú okmányt, lásd „Duschek Ferenc árulása” című művemben, melyet ugyancsak a „Magyarország” című napilap 1916-iki évfolyamában tettem közzé.)

[17] Kossuth több ízben említi a tisztek gyávaságát és megszokásét a csatatérről. Ismeretes e részben az a mondás, mely Pesten keletkezett: „Nagy csatának kellett lenni valahol, mert nagyon sok a facér tiszt Pesten.” Nem volt az a kicsinyes ürügy, mely alatt a kardcsörtető hősök ne tudtak volna kibújni kötelességük teljesítése alól, különösen az úgynevezett „Meszlényi-őrnagyok”, kiket az ismert szoknya-pártfogás juttatott be a seregbe. E miatt volt kénytelen aztán Szabó Imre hadügyi államtitkár június végén szokatlanul erős hangú rendeletet adni ki „a mindkét testvérvárosban egész tömeg egészséges kinézetű tisztek” szerte barangolása ellen, „kik csak közbotránkozására szolgálnak a polgároknak.” Ezek „minden kímélet és rang, név, vagy rokonságrai tekintet nélkül tüstént befogatandók és őrizet alá helyezendők.” Minden szent ügynek voltak és lesznek élősdijei, ezek legnagyobb része azonban Görgei táborában volt található.

[18] Görgei július 15-étől július 17-éi.g bezárólag Vácnál mérkőzik az orosz főerő elővédével s azután megy Balassagyarmaton és Losoncon át a Tisza felé. E pár napi verekedés alatt nagy szolgálatot tesz neki Perczel Mór, ki az orosz sereg oldala ellen, erős támadást intéz július 20-án Túránál s bár veszít, de annyira zavarba hozza megjelenésével Rüdiger tábornokot, hogy Görgeit tovább futni engedi, félvén a két magyar sereg közé kerüléstől, mivel az orosz fősereg csak most bontakozik ki a Felvidéken. Görgei fölhasználta a nyert előnyt, de elkerülte az egyesülést Perczellel, mely célból indult el pedig Komáromból. Ellenben megkezdte az alkudozásokat Rüdiger tábornokkal július 21-étől kezdve s folytatta szakadatlanul augusztus 13-ig, amely napon túl már nem lehetett alkudoznia többé.

[18]) Szinte gyerekes mentegetőzésnek hatását kelti bennünk Görgei utólagos mentegetőzése e második nagy futásának céljai felől, mikor hol a Sajó-vonalat, majd a Bodrog-vonalat s végül a Berettyó-vonalat akarja tartani, bár előre tudhatja, hogy e sekélyvizű folyócskák nyáron nem képeznek stratégiai vonalat, mert lovasság és gyalogság által könnyen átgázolhatok. A Tisza lett volna az egyetlen igazi védvonal, ezt azonban egy pillanatig sem tartja az oroszok ellen, kikkel már ekkor folyton alkudozik (ez időveszteségekre a három kis folyónál, élénk világot vetnek Pongrácz Istvánnak, Nagy-Sándor József vezérkari főnökének kéziratban levő emlékiratai, melyeket fia, Pongrácz Elemér őriz. Ezek az egy-három napos tétlen időzések arra szolgáltak, hogy Görgei minél később jusson el Aradra, hol a fősereggel kellett volna egyesülnie, melyet azalatt Dembinszky ügyefogyott vezérlete mellett Haynau folyton megvert és hátrálásokra szorított) Az alkudozásoknak volt köszönhető, hogy az oroszok igen hamar foglalták el Nagyváradot, hol lőpormalmunk és fegyvergyárunk voit s ezzel ismét a legkínosabb helyzetbe juttatja a honvédelmet, melynek a tölténypótlást lehetetlenné teszi. E város feladása ismét az Erdélybe vivő utat nyitotta meg az orosz főerőnek, hogy az esetleges erdélyi visszavonulás is lehetetlenné legyen.

[20]) Nagy Sándor-József tábornok, mint hadvezér nem állott feladata magaslatán. Kitűnő lovastiszt volt és lángoló hazafi, Kossuth személyes híve és törhetetlen republikánus. Sokszoros ok arra, hogy Görgei szívből gyűlölje. Ezenkívül telivér magyar hazafi, latinos műveltségű katona, teljes ellentétben Görgeivel és környezetével, kiknek a német volt társalgási és kedvenc nyelvük, gondolkozásuk pedig császári. Görgei, ki Nagy-Sándorban saját Brutusát látta, szívesen szabadult volna meg tőle, de nem lehetett, mert Nagy-Sándor bátor huszár-attakjaira szüksége volt, de jellemző Görgeire, hogy e páratlan vitézségű alvezérét környezete előtt mindig gyávasággal vádolta. Ezt mondotta róla (Szemere Bertalan állítása szerint) azon végzetteljes óra alatt is, midőn Nagy-Sándor Debrecennél aug. 2-án az egész orosz főerővel szemben egyedül állt 9000 emberével, Földváry Károly ezredes szerint pedig „a republikánus Nagy-Sándor” elpáholtatásának örült („Jetzt plescht man den Republikaner Nagy-Sándor.”) Mily gyáva volt Nagy-Sándor, mutatja az aradi Golgothán tanúsított magaviselete, midőn az őt gúnyoló Tichy császári őrnagynak csak ennyit mondott: — Hodie mihi, eras tibi! (Ma nekem, holnap neked! — t. .. jár ki a kötél.)

[21]) A június 29-ikén tartott nagy tábornoki tanácskozáson, (lásd a 13. jegyzetet) először Kiss Ernői kínálták meg a fővezérséggel, e kiválóan gavallér katona azonban sokkal jobban ösmerte önmagát, hogysem e kényes tisztet elfogadta volna. Mészáros Lázárnak sem igen volt kedve hozzá, de kénytelen volt elfogadni s vitte a névleges fővezérséget július közepéig. Mivel azonban Bem még mindig nem jöhetett el Erdélyből, végre sem volt más választás, mint újra Dembinszkyre fanyalodni, ki Szeged védelmének tengelyül vételével vállalta el a hadműveletek vezetését. Kossuth nagy munkásságot fejtelt ki Szeged megerősítése körül, azonban mikor Új-Szegeden a Zsótér házban elhelyezett nagy magyar lőporraktár július 29-én a készítésnél alkalmazott horvát hadifoglyok gaz munkája folytán légberöpült s ez alkalommal 800 emberélet esett áldozatul, Dembinszkynek nagyon elment a kedve Szegedtől s mindenütt árulást gyanított. Föladta tehát Szegedet, pedig ott Guyon, a rettenthetetlen hős állott 12.000 emberével s ezenkívül még vagy 20.000 jó katona, főerő gyanánt pedig Kossuth, ki a szegedieket valósággal fanatizálta s halálmegvetésre bírta. Azonban az ellenpárt is dolgozott. (Lásd a 30 jegyzetet.) Dembinszky emlékirataiban nem ad elfogadható okot Szeged elhagyására, összesen azt, hogy az ellenség lövette a magyar sereget, Lázár Vilmos újoncai egy általuk megkísértett támadás alkalmával megfutottak s Vetter nem jött Dembinszky segítségére. Ez utóbbi nem is tehette, mert Jellachich egész hadával állott szemben, neki is súlyos volt helyzete. A lengyel vezér az ő örökös hátrálási stratégiájával anynyira csalhatatlannak ítélte magát, hogy soha és sehol sem akart megütközni, végre Szőregnél rászorította Kossuth, hogy álljon helyt, ekkor is főleg Dessewffy Arisztid, a későbbi aradi vértanú, a kiváló lovasvezér hősi harcának volt köszönhető, hogy három napig is helybenmaradt Dembinszky, azután pedig Arad helyett Temesvár felé tartott, hogy onnan még tovább hátráljon. Ekkor Kossuth, unva a demoralizáló futást, letette Dembinszky! és az Erdélyből végre, de egyedül megérkezett Bemet küldte oda fővezérnek, ki augusztus 9-én elfogadta, de el is vesztette a csatát.

[22] A pénzhiány a kormány folytonos kényszervándorlásai alatt lett égetővé, mert a sajtót mindig szét kellett szedetni s újra összerakatni. A bankjegyek nyomatása igen komplikált volt, α gépek súlya 6000 mázsára rúgott s Duschek, a cseh születésű pénzügyminiszter, kiben Kossuth túlságosan bízott, gonosz áruló volt, kit Magyarországhoz, mely neki nem volt hazája, semmi szál sem fűzött az anyagi hasznon kívül. A pesti haditörvényszék előtt tett vallomásaiból látjuk, mint idézi elő mesterségesen a pénzhiányt, hogy a magyar ügy másik főerét, az anyagi erőt elvághassa mielőbb. S Kossuth elég gyönge volt arra, hogy még mindig ragaszkodott a formákhoz és a meghatározott papírra nyomott s pontos rajzú bankjegyek helyett sehogy sem akart

szükségpénzt kibocsátani, tehát cipekedett a 6000 mázsányi gépóriásokkal s alig rakatta azokat össze s alig tették rajtuk az első nyomásokat, már újra szét kellett szedni azokat és új helyre futni velük. Jellemző az állapotokra Kossuth július 16-iki levele Szegedről a pénzt sürgető Bemhez. Egyes részei így hangzanak:

„Pesten nem volt őrségem, a bankgyárt tehát ellenséges támadás és elvételnek nem tehetem ki; azt tehát (legalább 6000 mázsa sajtó és gyár szekerekkel) meg kelle szüntetnem s Szegedre áttétetnem éppen akkor, midőn az ellenség közeledte miatt a debreceni bankgyári is megszüntetnem kelle.

A felállításra legalább 14 nap szükséges, tehát egyetlen forintot nem csinálhatunk.

Türelmet kérek. Isten nem vagyok. Örömmel halhatok meg hazámért, de creationt nem tehetek.

A bank farom nap alatt rendben lesz s így Ön pénztárnokának hetenként 200.000 forintot küldhetek.

Ön 800.000 forintot kér 30 és 15 krosokban. Kérem fölszámolni, hogy erre 9,600.000 nyomás szükségeltetik, amellett emberi kezek által (gőz nem használható) csak 20 sajtó dolgozván s egy perc alatt 10 nyomás történhetvén, éjjel-nappal dolgozva, 35 nap kívántatik csak ez összegre.

S ez összeg havi kiadásainknak csak tizedrésze."

Kossuth levelének e része fogalmat adhat arról, mi mindennel kellett e, szinte isteni erővel bíró férfiúnak küzdenie, hogy csak részben is fedezhesse a sok szükségletet. Hozzá még oldalánál egy áruló az ő segédeivel, kik mindent elkövetnek, hogy az általuk „szolgált" ügyet megbuktassák. Mily módon szolgálták ezek az ellenség ügyét, erre csak egy jellemző példát. Midőn Cseodajew orosz tábornok kozákjaival Debrecenhez közeledik, az ottani bankjegygyár főnöke parancsot kap Kossuthtól, hogy a papírmalmot hajtó vízikereket vétesse le. Úgy látszik, Duschek külön utasítást küldhetett, mert az igazgató az egész gátat lehordatta s így a gyártást hosszú időre lehetetlenné telle.

A tisztek szeretőinek a táborral csatangolását illetőleg Görgei saját német művére utaljuk az olvasót. Görgei adja elő saját táboráról hitelesen, hogy mozdulni alig tudott serege a vele járó sok facér nő miatt. A példa aztán ragadós lett s különösen még gr. Vécsey táborában volt sok az utcanő és egyéb hölgy.

[21] Bem legzseniálisabb hadicsele az volt, mellyel Puchnert Erdélyből ,,kilökte." Alig lehet ehhez fogható merészségű haditervet a hadtörténelemben találni. Az osztrák sereg, Puchner altábornagy vezérlete alatt folytonos harcban állt Bemmel, Medgyesnél, Kiskapusnál, Ekemezőnél verekesznek folyton s Bem egyik állódásból a másikba vereti magát Segesvár felé, makacs szívóssággal. Ide március 5-én érkezik teljesen megverínek vélt csapataival s ott kegyetlenül elsáncolja magát. Három oldalról be van kerítve, a negyedik oldal az oroszok által erősen megszállott Nagyszeben felé visz, tehát a másik erős ellenség felé. Puchner meg sem álmodhatja, de talán egy Napoleon sem gondolt volna arra, hogy Bem ezt az utat választja és maga lép föl támadólag az orosz ellen mikor olyan szorongattatásban van. Puchner diadalittasan szólítja föl Bemet tábori követ útján a fegyverletételre, mire a zseniális vezér egyenesen Szebennek megy, s míg Puchner visszavárja a fehérzászlós követet, az orosz sereget meglepi s a városból kihajtja oly szédületes gyorsasággal, hogy azok csak az oláh földön szedik össze magukat. Mikor Puchner rászedetését megtudja, oly éktelen dühbe jő, hogy belebetegszik és maga is utána fut az orosz szövetségesnek. Március 9-én éjjel hagyja el Bem serege Segesvárt, 11-én a magyar trikolór már Szeben házain leng. Ez volt az a csata, mellyel Bem Puchnert kilökte, pedig nem is őt verte meg, hanem a február elején Erdélybe betolakodott oroszokat.

[24] Bem a kormányzóval folytatott előzetes megállapodás szerint 1849. július 23-án lépett át Moldva földjére, ott néhány kisebb csatában az oroszokat visszanyomta, Oknáig előrenyomult s a magával hozott s július 19-éről keltezett kiáltványokat szétosztatta. Ebben azt jelenti ki, hogy: „Az oroszok viszont megelőzött hadizenet nélkül Magyarhon- és Erdélybe beütöttek. Ily népjogsérés láttára is hallgat Európa, de a magyarok elég erősek elleneiket szétzúzni. Az oroszoktól az élet-halál harcot elfogadván, annak hasznait azon népekkel is meg akarják osztani, kik orosz járom alatt nyögnek. E szándékból lépte át seregem egy része Moldva határait.” Ez után jön a fölkelésre fölhívás, melynek azonban semmi eredménye sem lett. A moldvai oláhság sokkal éretlenebb volt politikailag, hogysem sejtette volna e lépés nagy horderejét, a csángók pedig kisebb számban laktak ott, mint a magyarok hitték. Az egész expedíció elhibázott lépés volt s Lüders orosz vezérnek időt engedett arra, hogy nagyobb erejét kifejthesse, mely aztán Bem kis seregét július 31-én Fehéregyháznál (Segesvár mellett) teljesen megverte. E naphoz fűződik Petőfi elvesztésének ténye is. Bem maga is egy pocsolyába esett, honnan éjjel egy, az δ felkeresésére indult huszár húzta ki.

[25] Dembinszky semmivel sem indokolja, mért nem húzódott Arad felé, hanem Temesvárnak. Elénk a gyanúnk, hogy nem akart maga sem Görgeivel egyesülni, mert előre látta, hogy ebből nagy civódások lesznek s Kossuth talán még őt rendeli Görgei alá, kinek Szegeden nagy pártja volt a képviselők között s kinek a teljes katonai hatalom átadását nagyon sürgették. Dembinszky is konok ember volt, ki magánál nagyobb hadvezért nem akart ismerni s azért ment a maga útján.

[20] Kossuth a dátumra itt rosszul emlékezett, mert Nagy Sándor hadteste nem érkezett augusztus S-án Aradra s nem másnap indult Vinga felé. A kimerült és lecsigázott magyar hadlest aug. 9-én érkezett meg és másnap, 10-én ment Vinga felé, mikorra már a temesvári csata sorsa rég eldőlt. Ha 8-án érkezett volna, még befolyhat vala e döntő ütközet sorsának eldöntésébe, de már ekkor késő volt.

[27] Augusztus 11-én reggel nézte Görgei az aradi vár faláról, mint kerget néhány osztrák chevauxlegers egész csapat magyar huszárt s ekkor monda kárörömmel a mellette álló hadi titkárának, dr. Ballag! Mórnak:

— Finita la commedia! (Vége a komédiának.)

Neki a magyar nemzet hősies önfeláldozása kezdettől fogva komédia volt, csak az volt a kár, hogy a főszereplő komédiás álarcát csa'k a világosi mezőn tette le, — a többi szereplő meg nem tudta, hogy ez ember csak komédiát játszik a legszentebb érzelm ékkel.

[28] Végzetes volt Guyon augusztus 10-én éjjel Kossuthhoz küldött jelentése, melyben a vakmerő és reményét soha föl nem adó tábornok azt adja a kormányzó tudtára (mint Bem vezérkari főnöke!), hogy mindennek vége, a déli sereg teljesen széthullott s nincs is remény összeszedhetésére. E kislelkű jelentés bizonyára Bem tudta nélkül ment el, mert a ,,vén polyák” ezalatt seblázban feküdt, amint azt emlékirataiban Dembinszky mondja. Másnapra azonban Bem már újra talpon van és összeszedi seregét és rendelkezik. Ha gr. Vécsey Károly tábornok, az orosz seregbe átlépés csalképe után nem megy, hanem Bemnek engedelmeskedik, még Világos után is megfordulhat a hadszerencse, azonban Görgei környezete az orosz seregbe átlépés maszlagát ügyesen adta be a magyar születésű katonáknak s azzal a legjobbakat is elámította.

[29] Mennyire igaz, hogy Kossuth egyedül állott az egész seregben, semmi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egész kormánya ellene fordult és hangosan követelte a hatalom átadását Görgei kezébe. Szemere Bertalan már jóval előbb, Csány, Aulich és Vukovics aug. 10.-én, Duscheknek nem volt külön akarata, csak az, hogy a magyar ügy mielőbb elvesszen, Horváth Mihály és gr. Batthyány Kázmér sohasem voltak Kossuthnak kiválóan lelkes hívei. A seregből Bem távol, a körötte levők közül Nagy

Sándor hadteste teljesen tönkreverve és demoralizálva, a többi hadtestben levő igazi hazafiaknak meg fogalma sem volt a szövődő árulásról, s így nem mehettek Kossuth segítségére. Igazán egyedül volt!

[30] A Debrecenben elhallgattatott „békepárt” a haza romlására várt, hogy ismét fölemelje szavát. Szegeden már megint nagyon hatalmas lett, mert látta, mily szorult helyzetbe jut Kossuth s vele a szabadság ügye. Nagy támaszra találtak Szegeden a békepártiak Tóth Mihály főbíróban, ki az 1848-iki első tisztújításon is mindent elkövetett, hogy a szabadelvű hazafiakat, különösen Bérczyt és Rengeyt, Kossuth híveit megbuktassa, ami sikerült is részben, mert helyükbe polgármesterré egy vén ügyvédet, Vadász Manót választatta meg, magát pedig főbíróvá s mint ilyen, minden bizottmányba betolakodott s lapot is alapított, mely „Szegedi Hírlap” cím alatt Tóth Mihály magánérdekeit szolgálta. E lap volt az, mely a szegedi napok (1849. júl. 1—30.) alatt nyíltan izgatott Görgei diktátorsága mellett. „Én tisztelem a politikai capacitásokat” — mondja egyik cikke, melynek sugalmazását Hunfalvy Pálnak, a békepárt tagjának tulajdoníthatjuk, — „szeretem hallgatni a fényes oratiokat, de most lejárt ezek kora. A politikai capacitás tűrjön, míg béke lesz s a fennhangú orátor magyarázza ügyünket a népnek.” Vége a cikknek az, hogy Görgei a nemzet megváltója s neki kell átadni az összes katonai halaimat, Kossuth pedig lógós legyen mellette. Ezenkívül mindig volt egy-két pletykája a lapnak Kossuthnéró.1 és a szoknya-befolyásról körötte, mely pedig már Szegeden is lejárt akkor. E lap, Kossuth hitelének aláásásával nagy szolgálatokat tett az osztrák ügynek e kritikus napokban.

[31] E fontos okmányok minden magyar forradalmi okmánytárban olvashatók. A három miniszter jóhiszeműsége egy percig sem szenved kétséget, ezt vértanúhalálukkal bizonyítják be ketten, de el voltak ámítva Görgei által, ki el tudta velük is hitetni, hogy még megmenthet a nemzet számára annyit, amennyit lehet, mert az oroszoktól ígéreteket nyert s az alkudozásoknak Kossuth személye áll útjában. Három oly tiszia jellemű férfiú, mint Aulich, Cány és Vukovics, nem adták volna oda magukat eszközül Gürgeinek, ha csak sejtik is szándékait. De az bizonyos, hogy Kossuth semmiképpeís sem adta volna át Görgeinek a teljhatalmat, ha a három miniszter nem követeli tőle azt.

[32] Görgei fegyverletétele után Nagyváradról Klapkához írt s abban a levelébe« Komárom föladására szólítja föl. Itt írja, hogy Erdély felé az út előtte nyitva állott, seregével oda bevonulhatott volna (Déva, a Maros-mentét uraló vár még hatalmunkban volt), ő azonban inkább föladta a harcot. Ha Bem beveheti magát Erdélybe Görgei 30.000 és saját 16.000 emberével s az ottlevő seregeket is magához vonja, nyugodtan kiböjtölheti vala az oroszok kivonulását hazánkból s tisztességes békét köthet. Mindezt Görgei biusítá meg a fegyverletétellel, melyet mint ugyanezen levelében Klapkához írja, azért eszközölt, mert Kossuth nem őt nevezte ki fővezérré, hanem Bemet, „Kossuthnak e gaztette” — volt oka a fegyverletételnek, írja Görgei Klapkának.

[33] Ha Görgei megadja magát, a lugosi sereget nem lehet összetartani, — írja Kossuth. De ha nem adja meg magát, még megmenthető minden. Ezért volt Görgei kétszeresen bűnös, mert magával rántotta a többit is, kik pedig nélküle készek lettek volna a legvégső önfeláldozásra is. Az erdélyi sereg azonban az utóbbi időben folyton vesztett és egyedül az augusztus 6-iki rövid győzelme Szeben újból bevételével volt némi eredménye. Oka ennek a sereg nagyon is parányi számereje volt a tízszeresen túlnyomó orosz haderő ellenében. Kossuth Lúgosra és Orsovára távoztat szépítve adja elő, mert hiszen azt csak nem vallhatja be a nyilvánosság előtt, hogy menekülni akart, tartván attól, hogy Görgei képes még arra is, hogy elfogatja és Haynaunak kiszolgáltatja. A „diktátor” ugyanis még az utolsó pillanatban is bosszúterveket forralt s Bohusné előtt úgy nyilatkozott, hogy diktátorságát arra kellett volna fölhasználnia,

hogy legalább a két Madarászt (Lászlót és Józsefet) fölakasztatta volna. íme, ez lett volna az, amit Görgei „szegény szerencsétlen hazánkért” még megtehetett volna! Ezért kelleti volna neki a korlátlan hatalom!

[34] Kossuthnét ugyancsak kerestette a hatalom s bizonyos, hogy ha megtalálják, nem hagyják életben. A kormányzóné az első vihar alatt Orosházán, egy szegény asztalosnál, mint özvegy honvédtisztné húzódott meg és kilétét senki sem sejté, majd Widdinből a Kossuthtal levő Wagner Gusztáv tüzérőrnagy anyja még 1849. őszén visszament Magyarországba, Kossuth levelével nejéhez s Mayerhoffer József öreg tüzérfőhadnagy segélyével fölkereste Kossuthnét és Szolnokon, Pesten, Péterváradon, Zimonyon és Belgrádon át kihozta Sumlába, hová Kossuthné 1850. jan. 15-én érkezett meg. Az emigránsok a tőlük telhető ünnepléssel fogadták a nagyasszonyt, ki azután férjével együtt osztá meg a száműzetést. Gyermekeik ekkor még osztrák fogságban voltak a pozsonyi várban, hová a Dunántúlról vitettek, ott az Ihász-családnál rejtőzvén augusztus végéig, amidőn elfogták őket s Guyonnéval, br. Splényinével, Perczel Miklósnéval és Szabó ezredesnével Pozsonyba szállíttatván, ott Haymerle József vasasőrnagy, várparancsnok őrizetére bízattak. A Kossuth-gyermekek pozsonyi fogságáról érdekes cikket közölt Haymerle fia, dr. Haymerle Ferenc minisztere tanácsos az „Otsterr. Rundschau” 1905-iki évfolyamában (októberi szám), melyet bőven ismertettem a „Hazánk” 1905. október 12-iki számában. Haymerle is megerősíti azon adatot, hogy az osztrákok Komárom fölmentése után Pozsony és Bécs elfoglalásától tartottak (ugyanezt mondja Weiden Lajos, osztrák fővezér is) s egész megkönnyebbülés volt számukra, mikor megtudták, hogy Görgei Buda alatt pocsékolja el a drága időt s nincs ok aggodalomra többé. Külföldi közbenlépésre bocsátották szabadon végre a gyermekekel 1850. márciusában s ezek, hűséges nevelőjük, Karády Ignác oltalma alatt mentek szülőikhez Törökországba. Pestről elutazásukat Figyelmessy ezredes írja le hitelesen a „Magyarország” hasábjain közölt emlékiratai 18-ik fejezetében.

[35] Kossuth szegényen hagyta el hazáját, ámbár ponori Thewrek József nem átallotta rögtön 1849. végén kiadott németnyelvű röpiratában ráfogni, hogy a kincstár vagyonát elvitte magával, melyet tudvalevőleg Duschek átadott az osztrákoknak. Legnagyobb ellenségei egyike, Szőllőssy Ferenc, egykori titkára írja „Kossuth és a magyar emigráció” című könyvében, melyben Kossuthról minden gyalázó dolgot elmond egyébként, hogy Kossuth összes pénzét ő kezelte és pontosan elsorolja, hány aranya és ezüst húszasa volt menekülése alkalmával s ebből azt látjuk, hogy Kossuth igazán szegényen hagyta el a hont ahhoz képest, hogy rendelkezésére állott az ország összes pénzereje.

[36] Az itt következő rész mérlegelésénél nem szabad elfelednünk, hogy a gondolatok leírásakor a magyar honvédseregnek még Komárom és Pétervárad hatalmában volt s ennek bírása erős fogantyú volt az alkudozások sikeres keresztülvitelére. Arról megint senkinek sem lehetett fogalma, hogy Klapka oly olcsón adja át Komáromot.

[37] Törökországban még a gyermekek is imádkoztak a magyarok győzelméért. E részben kedves epizódot olvastunk az 1831-iki lengyel forradalom idejéből, midőn mindenki azt remélte, hogy a török bele fog avatkozni az orosz hatalom és a szabadságért hősiesen küzdő lengyelség élet-halál harcába. A lengyel nemzeti bizottság Wolicky nevű diplomatáját küldé Konstantinápolyba, hogy a szultánt a közbelépésre rábírja. A lengyel több ízben beszélt a nagyvezérrel, ki azonban kijelenté, hogy a török birodalom a csak imént (1828-ban) lefolyt orosz háborúban annyira legyöngült, hogy nem »ehet a biztos leveretése elé a lengyelek kedvéért, de azért mindent el fog követni, hogy a szultánt rábeszélje a beavatkozásra. — „Hidd el nekem”, — tévé hozzá, — „én éPP oly jó lengyel lettem, mint te, ügyetekért imádkozni kilencszer szoktam naponként.” Aztán még azt tette hozzá egész jóindulattal: „Hallatlan esemény az Izlám fönnállása

óta, hogy maga a szultán is ötször volt a nagy mósében, hogy értetek, keresztény kutyákért Allah kegyét kérje.” A töröknek a „gyaur kopek” (hitetlen kutya) kifejezése sohasem sértő szándékú, csak természetes gondolkozását fejezi ki. így imádkoztak a magyarok győzelméért is az igazhívők 1849-ben Törökországban mindenütt. Wolicky küldetésének azonban mégis lett volna eredménye, ha Anglia közbe nem lép és a törököt meg nem fenyegeti háborúval a lengyel ügyekbe beavatkozás esetére, mert (mint az angol diplomatia monda) „lázadás támogatását törvényes ura ellen” nem fogja tűrni a kontinensen. Ugyanez volt 1849-ben is az angol hivatalos álláspont, ezért tűrte el Anglia az orosz beavatkozást a magyar ügyékbe, — az az Angolország, mely a görög szabadságharcot a török ellen nem tekinté lázadásnak, mert ez úton Görögországot kifoszthatta antik műkincseiből a pártfogásért.

[38] A Coburgok voltaképpen magyar hercegi család, nevük: Coburg-Koháry, az utolsó mérhetetlen vagyonú Koháry herceg leányát vette el egy Coburg és vette fel szerződésileg a Koháry nevet is, melyet csak újabban tett le. Az itt említett 200 millió részesedést a Coburgok a Koháry-vagyonból is kifizethették volna.

[39] Nem üres beszéd volt, mint azt életével bizonyítá be Kossuth Lajos, tőle ez a végszó, hogy „én nem látandom ez életemben hazámat!” A kiegyezés után mennyiszer hívták vissza, hányszor választották meg országgyűlési képviselőnek, hogy az immunitás védelme alatt hazajöhessen, — ő hű maradt magához és csak halva látta viszont hazáját, éppúgy, mint Rákóczi. S ezredéves múltunk e két igazán nagy jellemét akarják sárba rántani a jelenlegi korcs nemzedék tagjai s mellettük Görgeit tisztára mosni, sőt dicsfénybe vonni. Aki azonban Kossuth „Widdini levelét” elfogulatlanul és figyelemmel olvassa végig, azt a meggyőződést nyeri, hogy Kossuth hattyútiszta jellem, Görgei pedig elejétől végig áruló és kétszínű komédiása volt a legnemesebb küzdelemnek.

III. FEJEZET.
KOSSUTH ÉLETE VÉGÉN GÖRGEI ÁRULÁSÁRÓL.

Mikor a honvédelmi miniszter elhatározta, hogy Görgetnek a tényleges állományú honvédek pénzéből szobrot emeltet, megindult a sajtóban egy, Görgeit rehabilitálni akaró hadjárat. Ennek tő célja az olvasóközönségnek oly irányú misztifikációja, hogy Kossuth tudott Görgei fegyverletételi szándékáról és azt helyeselte. Tehát, mint az egyik misztifikáló írta, Kossuth rendelte el a világosi fegyverletételt s Görgei csak végrehajtotta Kossuth parancsát. E mozgalommal párhuzamosan a legtekintélyesebb budapesti napilapban egy nyugalmazott miniszter azt írta, hogy „Aζ öreg Kossuth Turinban nem tartotta Görgeit árulónak[4'] és szívesen fogott volna vele kezet, esetleg még bocsánatot is kért volna tőle. hogy őt tudatlanságból valamikor árulónak nevezte. Erre vonatkozólag és a történeti igazság kedvéért Kossuth nyilatkozatait szedtem össze öreg korából és beküldtem ezeket a lapnak a valótlan állítás cáfolatára, ez azonban nem közölte cikkemet, hogy meg ne hazudtolja a volt minisztert.

A fegyverletételre maga Görgei kezdeményezte a ferdítéseket 1888-ban, midőn a Budapesti Szemle egyik füzetében azt írta, hogy mikor Kossuthtól a főhatalmat ki akarta csikarni, bejelentette Kossuthnak, hogy azon esetben, ha Temesvárnál csatát veszítünk, ő Aradon és környékén levő

seregével leteszi a fegyvert. — „Akkor én főbelövöm magamat” — mondotta Görgei szerint Kossuth, s hozzáteszi, hogy ő beszélte le Kossuthot öngyilkossági szándékáról. Hentaller Lajos, akkori országgyűlési képviselő Görgeinek ezt a meséjét levélben közölte Kossuthtal, ki erre neki Turinból a többi között a következőket írta: . . „Általában szemtelen aláváló hazugság minden szó, ami azt akarná elhitetni, hogy Görgei előre, akár percekkel, akár belekkel a tény előtt csak sejttette is velem fegyverletételi szándékát . . . Ha nem csal emlékezetem, azt mondja emlékirataiban, hogy élete kezemben volt, midőn eljött az aradi várba arra az értekezletre, melyről csupa hazugságot mond s ha én őt szabadon hagytam távozni, ez azért történt, mert a fegyverletételbe beleegyeztem. Mennyi ostobaság van, ebben a galádságban!. .. Azt tudtam, hogy nekem személyes ellenségem, de azt nem tettem föl felőle, hogy árulást követhessen el a haza ellen ... De én felőlem elhitetni azt, hogy az én agyamban csak meg is villant valaha más érdek, mint a haza és a nép érdeke, — még Görgeitől is váratlan szemtelenség . . . Igazán csodálatos volna, ha akadna ember, aki egy ily elvetemedetten magát csalónak, esküszegőnek valló embernek nagyobb hitelt adna, mint énnekem.” (Hentaller: Vérrózsák. II. kötet, 151-52. 1.)

Írta ezt az ,,öreg Kossuth Turinban” 1888. december 3-ikán. íme, így akart kezet nyújtani Kossuth a magát ,,csalónak, esküszegőnek valló szemtelen” Görgeinek.

Hogy Kossuth még 89 éves korában is árulónak tartotta Görgeit, ezt bizonyítja az a levél, melyet ugyancsak Turinból 1891. július 22-én írt Zvarinvi_Sándor. késmáxk-i ev. lyceumi történet-tanárnak, ki tőle az „Orsovai kiáltvány” felől tudakozódott. E levélben Kossuth a következőket mondja: „Én Görgei egész magaviseletét, melynek tengelye az volt, Jiogy viszályt támasszon a polgári és katonai elemek közt és a kormány tekintélyét aláássa, igenis hazaárulásnak tartom ... Emlékirataiban bevallja, hogy a hadügyminiszterséget tőlem, már mint a függetlenné nyilatkoztatott Magyarország kormányzójától azért fogadta el és azért tett kezembe esküt a függetlenségi nyilatkozat megtartására, hogy azt megbuktassa, ez a praemeditáló esküszegés oly gonosz indulatra mutat, melyet én lélektani anomáliának tartok ... Katonai szempontból a fegyverletétel nem lévén kényszerűség, őrült árulás volt...” (Lásd „A Nép” 1921. július 31-iki számában.)

Íme az „öreg Kossuth Turinban” így tartotta Görgeit hazaárulónak.

IV. FEJEZET.
NAGY MAGYAR KATONÁK GÖRGEI ÁRULÁSÁRÓL.

Mikor Görgei 1867-ben viktringi száműzetéséből Magyarországba visszatért, egy röpiratban akarta magát tisztára mosni az árulás vádja alól. A volt szabadságharci bajtársak az Ascherman Ferenc kivételéve] egyhangúlag nyilatkoztak ellene, kijelentvén, hogy olyan erkölcsi halottal, mint a hazaáruló Görgei, szóba nem állhat senki önmaga megbélyegzése nélkül. Ascherman Ferenc, magyarosított nevén Vendrei, Komáromban Klapkának volt vezérkari főnöke és helyettese, ki az 1849. október 3-iki komáromi kapitulációt szintén aláírta. 1867-ben a honvédelmi minisztériumban szeretett volna miniszteri titkári állást nyerni, mit gróf Andrássy Gyula miniszterelnök s helyettes honvédelmi miniszter meg is ígért neki

azon föltétellel, hogy Görgeiről írjon rehabilitáló könyvet. Erre cáfolatot Asbóth Lajos, volt 1848-49-iki ezredes írt, mire Ascherman újabb könyvben bizonyítgatta igazát·, de erre már senki sem reflektált. A hazaárulás vádja továbbra is rajta maradt Görgein, akiről a kortársak véleményét Szokoly Viktor foglalta össze ,,Világos ‚hőse” című röpiratában. Itt bőven meghalhatjuk a kortársak véleményét, melynek megismerése végett a szíves olvasót e könyvre utalom. Görgei röpiratára a felzúdulás ellene oly erős volt, hogy Görgei többé nem merte mosakodását folytatni, hanem elhallgatván, polgári foglalkozás után látott s kivárta idejét, mikor majd a közvélemény hozzája züllik és őt rehabilitálja. Görgei 1884-ig császári kegydíjat húzott, melyből és ottani ipari tevékenységéből Viktringben egyemeletes házat is vásárolhatott, melynek, mint nekem özvegy Istvánffy Gyuláné írta, még 1887-ben is tulajdonosa volt. Ferenc József császár ez évben úgy találta, hogy fölszabadíthatná a kegydíj összegét oly módon, hogy Görgei a honvédelmi minisztérium nyugdíjasai közé vétessék föl s eltartása a magyar állam terhére essék. Tisza Kálmán akkori miniszterelnök e célból régi honvédektől rehabilitáló nyilatkozatot vett, legnagyobb részt morális kényszer-eszközökkel. Ez alapon bűntelennek mondta ki s évi több ezer forintnyi nyugdíjat állapított meg számára, melyet az áruló haláláig élvezett azon nagy szolgálatért, melyet a nemzet legjobb fiainak hóhérkézre adásával cselekedett. Ezen túl állandó vita folyt a felett, hogy áruló voït-e Görgei, vagy olyan katona, ki a magas nyugdíjat megérdemli.

Nem lesz érdektelen ide iktatnunk gróf Schlick osztrák tábornoknak a tehetséges hadvezérnek és lovagias ellenfélnek egy nyilatkozatát, melyet Bohusné Szögyény Antónia előtt tett 1849. aug. 24-én. A világosi Bohus-kastélyban, melyben tudvalevőleg Görgei megkötötte alkuját Frohjof orosz tábornokkal, Rüdiger parancsnok vezérkari főnökével, e hónapban jöttek-mentek az osztrákok fő-katonái, a többi között Schlick is itt időzött s a ház úrnőjével őszinte beszélgetést folytatott. Bohusné ezt leányához írott naplójegyzeteiben örökítette meg. Ezekből láthatjuk, hogy az osztrák tábornok már közvetlenül a fegyverletétel után tisztában volt azzal, hogy a kiszolgáltatott magyar hadsereg tagjaira milyen sors vár, nem lesz itt szó kegyelemről, — mondotta Schlick augusztus 24-én, — még a tiszta honvédtisztek is közlegényeknek soroztatnak be, a többiekre golyó, akasztófa, fogság stb. vár. Görgeire vonatkozólag így nyilatkozott: — „Nem tartóm nemes tettnek, hogy saját bőrének biztosítása végett egy egész hadsereget feláldozott.ˇˇ A jólérlesült osztrák tábornok tehát tudta, hogy Görgeinek semmi más kikötése nem volt az oroszokkal szemben, 32.000 bajtársa fegyvertelenül odadobásáért, mint „saját bőrének megmentése” (Magyarság: 1936. november 8-iki számában).

A volt bajtársak közül csak két nagy magyar katonának véleményét adjuk itt, az újabb nemzedékből pedig a jelenleg is friss szellemű báró Bálás György táborszernagy véleményét.

Az első: Számvald. Gyula, 1848-49-iki főhadnagy, Petőfi jóbarátja, kihez a nagy költő egy nemeshangú költeményt is intézett, „az ötvenes években Amerikába vándorolt ki, ott a Stahel Gyula nevet vette föl s becsületes munkája és szorgalma folytán tisztességes kenyeret kapott. Amikor 1861-ben a rabszolgatartás körüli nagy polgárháború kitört, Lincoln Ábrahám elnök a volt katonákat fegyverbe szólította a nemes ügy védelmére. Stahel Gyula azonnal jelentkezett s egy ezredet toborzott New-Yorkban s

alezredessé kineveztetvén 1861 júniusában, majd vitézsége és kiváló vezetése elismeréséül csakhamar ezredes és 1863. január 15-én már mint altábornagy a XI. hadtest parancsnoka lesz. A magyar emigránsok közül heten nyertek tábornoki rangot, ezek között legkiválóbb volt Stahel Gyula, kinek a szenátus a legmagasabb katonai kitüntetést, az osztrák Mária Terézia rend nagykeresztjével egyenrangú Medal of Honor-t szavazta meg, a többi kitüntetés mellett. Katonai pályájának részletezése sok teret venne igénybe, így csak azt említjük még fel, hogy Stahel mindaddig harcolt a csatatéren, míg csak súlyos megsebesülése őt harcképtelenné nem tette. Az Unió kormánya elismerése jeléül a lezajlott polgárháború után őt főkonzullá nevezte ki Délamerikába, hol húsz évig szolgálta új hazája ügyét. Ekkor hatvan éves korában visszavonult a közszolgálatból s attól kezdve még huszonkét évig teljes visszavonultságban élt New-Yorkban. Lelkes honfitársunk, Pivany Jenő, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a polgárháború magyar résztvevőinek monográfusa állandó összeköttetésben állott Stahel tábornokkal s kieszközölte, hogy szellemi hagyatékát, emléktárgyait, kitüntetéseit a Magyar Nemzeti Múzeumnak hagyja, ami meg is történvén, e tárgyak most is ott őriztetnek.

Az iratok között ott van egy angol fogalmazvány, melynek másolatát Stahel egy budapesti magyar úriembernek küldte meg, ki tőle véleményt kért Görgei felől. íme a levél fordítása, mely könyvalakban először jelenik meg:

Igen tisztelt Uram!

Megtisztelő figyelmét méltányolva és érte köszönetet mondva, ismerem el műit hó 21-éről kelt becses levele vételét, melyben Ön véleményemet kérdi Görgei tábornok felől. Nagyon kell sajnálnom, hogy válaszom nem lesz teljesen kielégítő az Ön számára, mert részben az akkori körülmények némely ténybeli részének nem ismerése, a hosszú idő eltelte azóta, az emlékezetemet fölfrissíthető adatok teljes hiánya, mert fájdalom! — hajlott koromnál fogva emlékezetem már gyakran cserbenhagy, végül pedig az a tény, hogy Görgei tábornokkal igen kevéssé voltam személyes érintkezésben, Guyon tábornok alatt szolgálván (ki nemcsak kiváló és derék katona volt, de ügyünknek rendíthetetlen híve, hasonlag nagy vezetőnknek, Kossuth kormányzónak is), érthetővé teszi, hogy teljes szemlét tartani nem tudok Görgei tábornok, mint férfi, mint katona, parancsnok és diktátor tettei felett az 1848-49-i polgárháború alatt.

Leszek bátor mindazonáltal nézeteimet és véleményemet a szabadságért folytatott óriási harc némely pontjáról kifejteni, amint ezek meg$_r$ maradtak emlékemben, így például: határozottan azon a véleményen vagyok, hogyha Görgei tábornok hasznára fordította volna azokat a győzelmeket, melyeket honvédseregünk az 1849. év tavaszán különböző helyeken kivívott s egyenesen Bécs felé nyomult volna előre, ahelyett, hogy hátrament Budára, rákényszeríthette volna az osztrák kormányt arra, hogy előnyös feltételek mellett kössön velünk békét s ezzel elháríthatta volna az orosz beavatkozást.

Szent ügyünknek másik nagy szerencsétlensége az volt, hogy Görgei tábornok-fővezér és a kormány között teljesen hiányzott az egyetértés és összhang, melyért én nagyon is hajlandó vagyok Görgeit kárhoztatni, mert igen jól emlékszem, hogy jóval a kapituláció előtt járt Klapka tábornok Görgeinél Kossuthtal és minisztereivel folytatott tanácskozás alapján azzal

a célzattal, hogy közbenjárjon ily irányban, azonban neki sem sikerült összhangzó megértést hozni létre.

Midőn azután Kossuth kormányzó és miniszterei, előttem ismeretlen okból azt határozták, hogy hatalmukat Görgei tábornok kezébe teszik le, bizonyára a leghalványabb sejtelemmel sem bírtak arról, hogy ennek a szándéka a fegyverletétel, mert Kossuth kormányzó az ez alkalomból a nemzethez intézett kiáltványában a többi között e szavakat is mondja: „Isten és a nemzet előtt őt teszem felelőssé, hogy a legfőbb hatalmat a nemzet megmentésére használja föl!”

S mégis két, legfeljebb három nappal azután, hogy Görgei tábornok átvette a diktátorságot, már minden föltétel nélkül kiszolgáltatta seregét az orosznak, ki aztán rögtön az oszrákoknak adta, szintén minden kikötés, föltétel vagy ajánlás nélkül.

Görgei tábornok fegyverletétele volt függetlenségi harcunknak halálos csapása; ez vitte hazánkat a romlás szélére s a nemzet legnemesebb fiai közül igen sokat áldozott föl a vértanúság oltárán. Mind e legnemesebb hazafiak haláláért Isten és a nemzet előtt Görgei minden kétségen kívül felelős, mert maga az a tény, hogy Görgei kegyelmet nyert, sőt, amint tudom, az osztrák kormánytól nyugdíjat is kapott, holott minden tábornok, sőt a hazafiak egész tömege kivégeztetett, a leghatározottabb alakban bizonyítja az ő bűnösségét.

Ha a dolgok akkori állásánál fogva seregünkre nézve a fegyverletétel kikerülhetetlennek látszott volna is, nagyon világosan áll előttünk Görgei tábornok kötelessége, hogy általános amnesztiát kössön ki s erre kezességet nyerjen, amint azt Klapka tábornok megtette, visszautasítván a neki kínált személyes sértetlenséget, de ragaszkodván összes tisztjei és legénysége számára megadandó mentességhez s ily tisztességes feltételek mellett adta át Komárom várát.

Mindenesetre jobb lett volna Görgeinek, ha az amnesztia határozott visszautasítása esetén tovább küzd és karddal kezében hősi halált hal, minthogy lefegyverezve és feltétlenül védtelenül szolgáltatja ki seregét az ellenségnek.

Kossuthnak, a nagy hazafinak, ki a nemzet bálványa volt s kinek minden tettét a legfelségesebb eszmények és hazafias indokok vezették nemzete és hazája üdvére, Kossuthnak ítélete végérvényes marad mindig Görgei bűnösségét illetőleg.

Legkitűnőbb nagyrabecsülésem kifejezésével maradtam Önnek Mélyen Tisztelt Uram, kiváló tisztelője:

Stahel Gyula, tábornok.

A másik nagy magyar katona, ki Görgei árulásáról szokatlan élességgel nyilatkozott, báró Máriáss János altábornagy, honvédkerületi parancsnok volt.

Mikor 1884-ben megindult császári parancsra a Görgeit rehabilitálni akaró mozgalom, melynek célja az volt, hogy a császári magánpénztár mentessék meg a Görgei-féle kegydíjtól s a nemzetárulót vegyék át a magyar államkincstár terhére, mint nyugdíjas tábornokot, Tisza Kálmán kormánya egész sereg felhajtóval dolgozván, megkörnyékezte a még életben volt szabadságharci honvédeket s azokat egy nyilatkozat aláírására bírta, melyben a volt bajtársak kijelentik, hogy Görgei nem nemzetáruló, hanem

kiváló hazafi. A még akkor életben volt körülbelül harmincezer főnyi honvédségből nagy nyomással, fenyegetésekkel, jutalmak kilátásba helyezésével sikerült harmadfélszáz aláírást összegyűjteni. Akkor néhánnyal az aláírók közül beszélgetvén, kérdeztem, hogy legjobb tudásuk ellenére miért írták alá a szégyenletes okmányt? A legtöbben azt felelték, hogy nyugdíjazással, állásoktól megfosztással s más hasonló eszközökkel bírták rá Tisza Lászlóék a volt honvédeket az aláírásra. A többi között egy volt 48-49-i honvédhadnagy, ki egy gőzmalmi részvénytársaság főpénztárnoka volt. mondotta, hogy állásából elbocsátással bírták rá az aláírásra. Mikor aztán neki olvasás végett átadtam Szokoly Viktor „Világos hőse” című művét, melyben a kortársak lesújtó nyilatkozatai egész tömegben foglalhattak, a volt honvédtiszt úgy nyilatkozott, hogyha tudta volna e könyv adatait, még az elbocsáttatást is megkockáztatta volna az aláírás helyett. Megjegyzem, hogy e volt honvéd bajtársunk leánya *jelenleg* is él s bizonyságot tehet mellettem atyja nyilatkozata felől.

A nyilatkozók között ott szerepel báró Máriássy János altábornagy is, az 1848- -49-i közismert szereplő, páratlan vitézségű honvédezredes. Ő Bécsből kapott intésre volt kénytelen szolgálati tekintetből aláírni a nyilatkozatot, de nemsokára ezután, hogy ezzel szemben az igazságnak érvényt szerezzen, megkezdte emlékiratai szerkesztését, melyek az ő szereplését és kiválólag unokabátyjához, Görgei Artúrhoz való viszonyát helyezik éles megvilágításba. Ez emlékiratokat e század elején a nagy magyar katona elhozta lakásomra azon kéréssel, hogy olvassam el s ha érdemesnek tartom közlésüket, rendezzem sajtó alá. Amerikai utam azonban s egy jóakarómnak ügyetlenkedése meghiúsítá a közzétételt, de arra felhatalmazást nyertem, hogy belőle egyes részeket bármikor, bármely alkalommal fölhasználhassak, mit én úgy későbbi dolgozataimban, mint 1915-ben megjelent „Görgei” című történelmi tanulmányomban föl is használtam. Elég lesz, ha esetlen mondatot idézek a könyvből, mely művem 112. lapján idézve így hangzik:

„Hogy ő ezt mégis képes volt megtenni és pedig csak egy nyomorult külön kapitulációnak eszközlése és végrehajtása céljából, arról fájdalom! — csak igen későn győződtem meg és ezért nyíltan kijelentem, hogy e silány tényért, ha voltak e részben cinkostársai is, nézetem szerint a felelősség egyedül csak őt terheli.”

Íme báró Máriássy János volt 1848-49-i honvédezredesnek dióhéjba préselt véleménye Görgeiről s a fegyverletételről. (Egyebekben lásd „Görgei” című 1915-ben megjelent könyvemet, melyben Máriássyról *éa* emlékiratáról bő értesítés olvasható.)

A harmadik nagy magyar katona báró Balás György táborszernagy, ki a világháború kitörésekor, 1914-ben már csaknem felszázados szolgálati időre tekinthetett vissza s így a táborszernagyok között is a rangidősök egyike volt. Több nagyobb fegyvergyakorlat alkalmával kiváló stratégiai tudásáról tett bizonyságot, de miután rangjánál fogva neki legalább egy hadtestet kellett volna, hogy parancsnokoljon, ezt az osztrák hadvezetőség nem tűrhette s ezért őt a világháború alatt a legfelsőbb honvédtörvényszék elnökévé nevezték ki, nehogy valahogy magyar ember arasson győzelmet a csatatéren. A világháború után az összes tábornokoknak előtte kellett igazolniok tett intézkedéseiket.

E nagy katona Görgeiről alkotott véleményét egy nyílt levélben fejtette ki, melyet mint az Országos Bem Bizottság elnöke egy akadékoskodó vidéki egyetemi tanárhoz intézett, ki Görgeit a bizottság ülésén a legnagyobb magyar hadvezérnek mondotta. A nyílt levélnek, mely a Mai Nap lÖüu^szeptember «23-iki számában olvasható , alábbi sorai vonatkoznak Görgeire, melyekből látható, hogy e nagy magyar katona Görgeit egyáltalában nem tartja hadvezérnek s hadi cselekedeteiért őt súlyosan elítélendőnek mondja.

Azok ellenében, kik Gőrgei 1849. január-februári bányavárosi és szepességi kalandozásait stratégiai mesterműnek hirdetik, báró Bálás ezt írja:

Bárminő katonai visszavonulásról kizárólagosan érdektelen katonai szakközegekből álló haditörvényszék van hivatva bírálatot mondani és ítéletet hozni. A világháború elején egyetlen vidéki határváros kiürítésének megvizsgálására kirendeltetvén, mint a bizottság elnöke, a kardcsapás nélkül való visszavonulás miatt legszigorúbb azonnali haditörvényszéki vizsgálatot követeltem. Kellő készültségű rátermett történetírók mondhatnak véleményt, de ennek elfogadása előtt jól meg kell nézni a forrást és megvizsgálni az érvényesült befolyásokat. Tudom, hogy idegen és különösen ellenséges források téves fogalmakat terjesztettek, hogy ezáltal ellenségeink tehetetlenségét kendőzzék és dicsőségüket fokozzák, vagy kárhoztatandó cselekedeteiket el ne gáncsolják; de ebben itthon őket követni nem szabad, hanem a dolgokat valódiságukban örökké igaz törvények szerint kell elbírálni.

Csakis ez késztet arra, hogy fáradságot nem kímélve, teljes határozottsággal — mint el nem vitatható katonai szakvéleményt — a következőket leszögezzem:

1. A felsődunai hadtestnek Görgei Artúr vezérlete alatt való visszavonulása a Lajtától Budapestig (210 km., 20 nap), anélkül, hogy a vezér a harcot kereste volna, anélkül, hogy az országba betörő ellenségnek egyetlen egyszer is igyekezett volna komoly ellenállással a lehető legnagyobb kárt okozni s hódító előnyomulásában megakadályozni, a vezérrel szemben főbenjáró katonai bűncselekmény ismérvét állapítja meg.

A vezér ezzel azonkívül lehetővé tette, illetve előidézte Perczel elszigetelt megveretését Mórnál: a fővárosnak az ellenség által sem remélt, kardcsapás nélkül való átengedésével általános csüggedést okozott s a haderőbe vetett bizalmat kiirtotta. A visszavonulás által a legjobb hadsereget demoralizálta és fizikai erejét tetemesen csökkentette. Fokozta a harmincéves tábornok bűnét még az, hogy a kormány, illetve Kossuth határozott utasításainak és parancsainak ellenszegült.

2. A visszavonulás folytatása Pestről Vácon át egy, a Debrecenbe menekülő kormány utasításával s a Magyarországon fennállott katonai, politikai helyzettel szöges ellentétben álló, téves, a stratégia elveibe ütköző, Görgei által kierőszakolt haditanácsi határozat álarca alatt a váci hírhedt pártütő szellemű proklamációja után megkezdetvén, a vezér ezen határozatot sem hajtotta végre, hanem a visszavonulást — az ellenséggel minden összeütközést kerülve — minden kényszerítő ok nélkül és teljesen céltalanul a bányavárosokba foganatosította. A hadügyminisztertől vett, a helyzetnek megfelelő, teljesen indokolt és határozott parancsát: hogy seregét a legrövidebb úton Kassára vezesse, Görgei nem teljesítette s innen Eperjesre vezette. A Lajtától a Tárcáiig minden kényszerítő ok nélkül 56

nap alatt 600 km.-t hátrált. Mi sem demoralizálja a sereget inkább, mini a szakadatlan visszavonulás és mi sem emeli erkölcsi erejét annak jobban, mint a vitéz, bátor küzdelem és a legcsekélyebb siker is. A visszavonulás módszere az ellenséggel való találkozás iszonya jellegével bírván, a hadicikkekbe ütköző, a parancsnak való ellenszegülés által fokozott, súlyos elbírálás alá eső cselekmény kritériumát meríti ki. Csakis a visszavonulásnak eme módszere bátoríthatta fel Windischgraetzet arra, hogy Rózsahegyei). Görgeinek hadikövet útján azon mindkettőjükre nézve megalázó ajánlatot tegye, hogy seregét vezesse át hozzá, aminek ellenében neki egész életére gondtalan életet biztosít; mire Görgei a váci proklamációjának egy példányát küldötte meg az ellenséges fővezérnek.

E szinte példa nélküli visszavonulásnak eredménye nem volt egyéb, mint az erkölcsi tényezőknek a lefokozása és a fizikai erőknek 30.000 emberről 15.000-re, vagyis 50 százalékra csökkentése.

3. Eperjesen ok nélkül vesztegelvén, Görgei meghiúsította Klapkának azt a tervét, hogy Schlick hadtestét egyesült erővel összezúzzák s lehetővé telte annak csatlakozását az osztrák főerőkhöz. Ezen súlyos mulasztás is haditörvényszéki beavatkozást igényelt volna és szintén megállapítja az ellenséggel való összeütközés kerülését, ami annak lehetett a következménye, hogy a tiszteknek egy része már Schwechatnál kijelentette, miszerint nem akarnak volt osztrák bajtársaik ellen harcolni.

4. Schlick elmenekülése után Kassára érkezvén, Görgei a kinevezett fővezérnek, Dembinszkynek az összes erők összpontosítását célzó parancsát nem akarta teljesíteni, írván neki a köteles tisztelet mellőzésével: „Figyelmeztetem Önt Kassa és Eperjes fontosságára, mivel ezek biztosítják az összeköttetést Galíciával. . .” stb. *Egy* tényleges katonai-politikai helyzettel szemben stratégiai szempontból képtelen és nevetséges figyelmeztetés. Mire gondolhatott-a galíciai összeköttetés biztosításával? Nem csoda, hogy igen sokan rosszhiszeműséget, dolus malust teteleztek fel s azt következtették magatartásából, hogy már akkor a fegyverletétel gondolatával foglalkozott.

5. Görgei azután Dembinszky és utódjával, Vetterrel szemben is nyíltan fellázadt, ami szintén hozzájárult a kápolnai kudarchoz és a kormány által dorgálásban részesült. Vetter súlyos megbetegedése után elérte törekvéseinek céliát s mint helyettes fővezér, Klapka tanácsát követvén, a sereget Isaszeg e^őtt összpontosította, de fogalma sem volt arról, hogy itt április 6-án döntő csatát kell megvívnia, minélfogva a csata a felsődunai hadtest tétlenségénél fogva s mert a II. hadtest a fővezér távolléte miatt nem kapott parancsot, délután 3 órakor már igen rosszul állott. A kötelességét mulasztó fővezér csak akkor, véletlenül értesült egyik lovásza által Nagykátán, hol gondtalanul mulatott, a csatáról. Lelkiismereti furdalástói gyötörve, dicséretes gyorsasággal jelent meg a csatatéren s a II. hadtestet harchoz rendelvén, jelenlétével győzelemre fordította a magyar fegyvereket.

Ez volt legkimagaslóbb ténykedése.

Budavár visszafoglalása a magyar fegyverek dicső ténye, de a fővezérnek fontosabb feladata lett volna Magyarországnak az ellenségtől való megtisztítása, valamint Bem József is csak akkor vetette tekintetét Gyulafehérvár felé, amidőn Erdély vérrel áztatott földjét az osztrák-orosz haderőktől végleg megtisztította.^{f} —

Eddig báró Bálás véleménye Görgeiről.

Hozzá még a következőket tehetjük:

Mikor Görgeinek igazságiszonyban szenvedő német könyve 1852-ben megjelent, erről Kmetty György tábornok, szabadságharcunk egyik kitűnő katonája írt lesújtó bírálatot. Elmondja ebben, hogy Görgei Vetter Antal fővezértől plagizálta el az áprilisi hadjárat tervét s azt kitűnő alvezéreivel, kiválólag Aulichhal, Damjanichcsal és Klapkával olyképpen hajtatta végre, hogy abban neki lehetőleg semmi szerep ne jusson. A csatákban sem vett részt, nehogy alvezéreit befolyásolja, mint monda, a valóságban pedig azért, nehogy ezek kitűnő működését fejetlen intézkedéseivel paralizálja. Görgei ilyenkor csak a tábori csendőr szerepét játszotta, ki utána eredéit egy-egy megfutamodónak hitt ordonánc tisztnek és azt lováról levágta.

Kmetty nem szól arról, de mi tudjuk, hogy Görgei, míg a csaták heve dúlt, távol azok színhelyétől, egy-egy .gazdagon terített asztalnál dőzsöli kedves Bayerjével együtt, ki éppen olyan jó ivó volt, mint ő s kiről megállapították, hogy csak ittas fejjel volt kitűnő stratéga. Kossuth írja Görgeiről, hogy Görgei oly szenvedélyes pálinkaivó volt, hogy néha a legfontosabb tanácskozások közben aludt el székén ülve, mámorosan. Hogy tisztikarát is hasonló jó ivókká képezte ki, erről Mészáros Lázár hadügyminiszter tesz bizonyságot, ki a bányavárosi kaland alatti korcsmaadósságok fejében 8000 forintot) volt kénytelen kifizetni s emlékirataiban Görgei tisztikarának „szörpölési tehetsége” feletti bámulatának ad kifejezést.

Hogy ő és Bayer milyen fejreesett intézkedéseket tettek (úgy látszik, ez utóbbinak józan állapotában), bizonyítja az a tény is, hogy az isaszegi csatát csak április 7-ére tervezték, addig elkerülve az ellenséget, holott ez azután már 6-án lezajlott. A tápióbicskei csatára vonatkozó ferde intézkedésére vonatkozólag megemlíthetjük, hogy a tartaléklőszerkészlet a várható csatatértől néhány mérföldnyire eső Jászberényben volt, minek következménye az lett, hogy a honvédek kénytelenek voltak lőszer hiányában kézitusában harcolni az ellenséggel, mi sok drága honvéd életébe került. E csatában nem az ő megjelenése lelkesítette fel a honvédeket an.y-nyira, hogy a győzelmet kierőszakolják, mint inkább Kossuth jelenléte, kiért szívesen adták oda a honvédek életüket. Miképpen leste Görgei a földön fekve, távol a csatatértől az első ágyú megszólalását, holott az ütközet már teljes~három órája tartott, miként küldözött Bayer a csatatérre az alvezéreknek fejreesett parancsokat, mire Aulich bosszúsan izente vissza a szintén több mérföldnyire levő vezérkari főnöknek, hogy ő jobban tudja a helyszínen, hogy mit kell csinálni, mint Bayer attól távol, — erről Kossuth iratai П. kötetének 280. oldalán mulatságos leírás van. Ennek elolvasását ajánlom a szíves olvasó figyelmébe.

V. FEJEZET.
AZ UTOLSÓ NAPOK ÉS GÖRGEI 2000 ARANYA.

Általában az a tévhit uralkodik, hogy Görgei megvetette a pénzt és illetéktelenül egy fillért sem vett fel az állampénztárból. A csongrádmegyei múzeumban, Szentesen ott vannak Danielisz ezredesnek, Görgei főhadbiztosának összes iratai. Ezek között van egy, Görgei által eleitől végig sajátkezűleg írt nyugta 2000 aranyról, melyet Görgei a fegyverletételt *követő* napon, augusztus hó 14-én teljes összegében vett föl a főhadbiztostól Kisjenőn.

(Quittung. Uiber Zwey Tausend Stuck Dukaten, welche Gefertigter vom General Intendanten Herr Obristeii Danielis Heute richtig und baar übernommen habe. S ig, Kiss Jenő am 14. Aug. 1849.

Arthur Görgei General.)

E nyugta s a pénz fölvétele azt bizonyítja, hogy az állami főhaftalomnak Kossuth kezéből kicsikarása elsősorban a pénz megszerzésére irányult. Diktátori működésének legelső lénye az volt, hogy Duschek pénzügyminiszternek küldött parancsot, hogy a nála levő államkincstárból arany- és ezüstpénzt küldjön neki haladéktalanul. Duschek 80.000 forint értéket küldött aranyban, ezüstben és papírpénzben. A többit Lúgoson visszatartotta, hogy majd az osztrákoknak adja át s e másfélmillió érték árán magának bűnmentességet vásároljon.

Kossuth augusztus 10-én, midőn Görgei tőle a polgári és katonai hatalom teljességét követeli, semmiképpen sem hajlandó ezt Görgeinek átadni, tartván attól, hogy Görgei ezt nem a nemzet javára fordítja, hanem esetleg saját önző céljait szolgálja. Csak akkor kezd ingadozni és végre hajlandó Görgei kívánságának engedni, midőn Görgei három minisztert, a becsületes Aulichot. Csányt és Vukovicsot, e három nagyjellemű, tiszta hazafit ámítja el azzal, hogy ő a főhatalmat azért sürgeti, hogy az oroszókkal való békét a nemzet szuverenitásának biztosítása és az általános amnesztia kieszközlésével fogja megkötni. A kettejük között lefolyt levélváltásból a következőket emeljük ki: „Görgei azt ígéri, hogy ha a főhatalmat megnyeri, akkor azon lépéseket megteheti, melyek egyedül képesek a nemzet jövőjét biztosítani s azt a végromlástól még nem késő megmenteni.” Kossuth erre előrebocsátja azon okokat, melyek őt a hatalom letételére bírták s azután Görgeinek ezeket írja: ,,Kérem és emlékeztetem önt a nemzet nevében, tartsa tiszteletben a nemzet felségi jogát. Emlékezzék meg, hogy Ön nem ura, hanem első szolgája a nemzetnek, hogy a hadsereg is nem az öné, hanem a nemzeté. Egyet meg kell említenem. Én árulásnak tartanám, ha minden okszerű lehetség meg nem kíséreltetnék a nemzet) megmentésére. Árulásnak tartanám, ha Ön nem a nemzet, hanem csak a hadsereg részéről nevében és számára bocsájtkoznék alkudozásokba. Lehet eset, hogy hadseregek becsülettel leteszik a fegyvert a túlnymó erőszak előtt, de nem lehet eset, hogy becsülettel letehessék a fegyvert, ha úgy teszik le, hogy a nemzetnek szolgaságot vásárolnak, sok, néhány vagy kevés egyes egyének személyes javának árán.”

Görgei a nemzethez augusztus 11-én intézett kiáltványában a követ-

rancsolni, mindenesetre úgy, hogy a már annyira megfeszített áldozatok könnyíttessenek, az üldözések, kegyetlenkedések, gyilkolások megszűnte ttess ének.”

Mindebből semmi sem történt meg. Görgei a Rüdiger orosz vezér táboikari főnökével, Frolow tábornokkal folytatott alkudozásokban egyedül azt kötötte ki, hogy őt az oroszok ne szolgáltassák ki az osztrákoknak. E feltétel alatt, melyet Rüdiger elfogadott, s melyért kezességet is vállalt, szolgáltatta ki Görgei 32.000 honvéd bajtársát, kikről jól tudta, hogy az orosz ezeket azon módon átadja az osztrákoknak s nem viszi magával hadifoglyokként Oroszországba. Mennyi ámítás és hazudozás Görgei részéről, hogy gróf Schlick szavai szerint: „saját bőrét megmentse”, de a nemzetért, bajtársaiért, a polgári hazafiakért egyetlen szót sem emel. Miért tette ezt, megmondja Klapkához intézett augusztus 16-iki levelében, melyben előadja, hogy mindenki az ő fővezéri kineveztetését kívánta, Kossuth ellenben Bemet nevezte ki és *„minden későbbi történetet e gazság okozott”.* Görgei meri Kossuth eljárását gazságnak nevezni s ezért boszszúállásból az egész nemzetet és hadseregét a hóhéroknak kiszolgáltatni. Valóban igaza volt Vörösmartynak, mikor Görgeit ez eljárásáért silány gazembernek nevezi.

Görgei hivalkodva említette, hogy a fegyverletételkor, mikor az övé volt az egész ország s abban az államkincstár is, mindössze ötven arany készpénze volt, eszerint nem markolt bele az államkincstárba. Másnap azonban Kisjenőn fölvett Danielisz ezredestől 2000 aranyat, melyet maga számára félretétetett, mikor egyidejűleg 12.000 ezüst húszast az elbocsátott osztrák hadifoglyoknak ajándékozott. Ez az ezüstpénz sem jutott a honvédeknek, kik közül a tisztek is kőkemény kétszersültet mártogattak a lovak vályújába, hogy megehessék azt. A fegyverletétel napján a honvédek, tisztek és legénység fizetésüket és zsoldjukat követelték Danielisztől, ki azonban déli 12 órakor kijelentette, hogy egy fillér sem áll rendelkezésére („Ahol nincs, ott ne keress”, — mondotta gúnyosan a követelőknek) s úgy a katonákat, mint a zaklató hitelezőket elutasította. Görgetné naplójegyzeteiben, melyek az „Az Est” 1911-iki számaiban folytatásokban jelentek meg, azt írja, hogy neki Duschek 1000 aranyat küldött, ő azonban ezt nem 1 ártotta meg, hanem visszaküldte, valószínűleg férjéhez. Ha igaz, hogy 1000 aranyat Duschek és nem Danielisz küldött Görgeinének, ki ekkor férjétől távol volt. akkor ez a harmadik ezer arany is lehet, melyet Görgei saját hasznára fordított. Bátran mondhatta aug. 13-án. hogy csak 50 aranya van, mert ezer aranyat feleségének küldetett, ki azt nem merte magánál tartani, mert félt. hogy környezete esetleg ellopja, vagy elrabolja tőle. így tehát Görgei augusztus 14-én, mikor már ő sem nem diktátor, sem nem parancsnok, hanem egyszerűen csak Görgei Arthur úr és orosz fogoly. 3000 aranyat emelt ki az állampénztárból és fordított saját javára. Augusztus 13-án természetes, hogy Görgei a 2000 aranyat nem tarthatta magánál, mert az nem fért volna el atillája zsebeiben. Hogy nem aznap vette fel Danielisztől a pénzt, megmagyarázza Görgeiné naplója, mely így hangzik: „A fegyverletétel után Arthur egy kis darabon lóháton elkísérte Rüdigert Zaránd felé. Mikor aztán újra visszatért, egy orosz lovastiszt jelentette neki, hogy még aznap Kisjenőre fogják kísérni, ahová reggelre várja Rüdiger. Az orosz tiszt jelentése után Arthur és öccse, István, valamint Arthur hűséges hadsegéde, Kempelen Károly csakhamar kocsiba

szállt és a tiszt vezetése és néhány kozák eszkortja alatt elutazott Kisjenőre. Augusztus 14-én érkeztek oda. Rüdiger megvendégelte a magyar urakat. Délben díszebédet adott Rüdiger s ide hivatalos volt Zichy Ferenc gróf is, aki mint osztrák császári biztos volt beosztva az orosz hadseregbe*.. Ebéd után Rüdiger közölte Arthurral, hogy Paskievics herceg látni kívánja s azért folytassa útját testvére és orvosa társaságában még aznap Nagyváradra. Arthur igen nyugtalan volt, amiért egyre továbbsodródik volt tiszttársaitól, ámde Rüdiger megnyugtatta és megígérte neki, hogy a többi magyar tisztet is rövidesen Nagyváradra fogják vinni. Augusztus 15-én ért Arthur Nagyváradra ...” A továbbiakból tudjuk, hogy Görgeinek Paskievics környezete azt tanácsolta, hogy a herceg előtt nagyon alázatos legyen, mit Görgei, a tökéletes színjátszó, könnyen megtehetett, mert hiszen e találkozástól függött az ő élete is. Ha Paskievicset nem sikerül megnyernie, az őt, a Rüdiger ígérete ellenére is kiszolgáltathatja Iiaynaunak. Valószínű, hogy Görgei a szlávok szokása szerint kezet is csókolt Paskievicsnek, hiszen ezt tette *Ferenc József is Miklós cárral szemben,* mikor tőle a magyarok ellen a fegyveres segítséget kérte. Paskievics eleinte szemrehányásokkal fogadta Görgeit, hogy miért nem adta meg magát előbb, — mennyi derék orosz katona élete maradt volna meg, kiket nem az ütközetek, hanem a kolera vitt el. (Kb. harmincezret, minek folytán *a/,* orosz seregek nem mindenütt voltak harcképesek.) Később a herceg annyira megszelídült, látva Görgei alázatosságát, hogy még azt is megkérdezte tőle, van-e pénze? Görgei e kérdést úgy is magyarázhatta, hogyha esetleg bevallja a két- vagy háromezer arany birtokát, Paskievics azt elveszi tőle, hogy azzal ne vesztegethessen meg orosz tiszteket. Ezért tehát azt válaszolta, hogy nincs pénze, mire Paskievics neki *500 orosz arany borravalót adott,* valószínűleg nagyváradi költségeinek fedezésére. E csekély összeget másnak, mint borravalónak nem nevezhetem, mert hiszen, ha az árulást valódi értéke szerint kellett volna megfizetni, 50.000 arany is kevés lett volna arra. A herceg kijelentette, hogy a cár megkegyelmezett Görgemek s hogy ugyanezt várja Ferenc Józseftől is, mi ha nem történik meg, Görgeit Oroszországba viszik, de ki nem szolgáltatják. Arra, hogy Görgei orosz szolgálatba léphessen, már Paskievics környezete is tagadólag válaszolt, — igazuk is volt: aki nemzetét így el tudta árulni, az új urát is elárulhatja.

Görgeit Paskievics szívessége annyira felbátorította, hogy midőn a herceg tisztikara számára fényes bált adott, melyen nekik Görgeit mutogatni akarta, Görgei ezen tábornoki egyenruhában, karddal az oldalán jelent meg. Paskievicset ez annyira felbosszantotta, hogy Görgeivel a kardot azonnal letétette, mint amely egy hadifoglyot meg nem illet, az egyenruha viselését pedig egyszersmindenkorra megtiltotta. Augusztus 25-én érkezett a hír Nagyváradra, hogy Ferenc József is megkegyelmezett Görgemek, de őt a Klagenfurt melletti Viktring faluba bellebbezte, hová őt Andrássy Norbert osztrák őrnagy fogja elvinni. Az osztrákok Görgemek nem küldtek útiköltséget, miután Danielisz irataiból látták, hogy Görgei bőségesen el van látva aranyakkal. Paskievics ezt nem tudva, felbosszankodott az osztrák eljárás felett s Görgeinek újabb 600 aranyat küldött, melyet Görgei természetesen örömmel dugott zsebre. A bellebbezés helyére tehát Görgei legalább 4000 arany vagyonnal érkezett meg. Görgei azt a hírt terjesztette, hogy neki Ferenc József mindössze 20 forint kegydíjat

adott, saját magánpénztárából, azonban ez a 20 forint havi díj nagyon ruganyos tehetett, mert ebből nemcsak Görgei feleségestől, két gyermekestől, cselédszemélyzetestől s később nevelőnőstől együtt élt meg úri módon, de azt az egyemeletes házat is megvásárolhatta, melyben lakott s mely még 1887-ben is az ő telekkönyvi tulajdona volt.

Görgei egyik levelében később azt írja öccsének, hogy a Paskievics 600 aranyát magánál szegényebb emberek között osztotta szét. Miután hozzája tisztességes ember nem járt, mert azt a rendőrség nem engedte volna, az ismertebb nevű egyének közül is csak a hegedűs Reményi Ede (a „Jüdischer Lausbube") fordult meg nála, kinek néhány aranyat ad, a nálánál szegényebbek közötti pénzkiosztás, pláne 600 aranyé, a legendák közé tartozik.

Újabb történészek emlegetik, hogy Görgei a Paskievics-féle 500 aranyat tiszttársai között osztotta volna széjjel. Ez állítást Görgeiné fentebb hivatkozott naplójegyzetei cáfolják meg, melyekben meg van írva, hogy tiszttársaival a fegyverletétel után nem jött többé össze, tehát nekik pénzt nem is adhatott, de meg az 500 aranyat Paskievicstől kapta s tiszttársainak, kik már akkor az aradi kazamatákban, mint hadifoglyok ültek, nem küldhette, mert azt az osztrák várparancsnok feltétlenül zsebrevágta volna. Az egyik ilyen felületes történész azt a légből kapott állítást kockáztatta meg, hogy Görgei Leiningen kártyaadósságait fizette volna ki az orosz pénzből. Megcáfolja ezt maga Leiningen, ki október 5-ének éjjelén feleségéhez írott levelében arra kéri nejét, hogy az ő, Damjanichcsal szemben fennálló adósságát fizesse meg Damjanichnénak.

Mindezekből világos, hogy Görgei Viktringbe igen nagy összeg aranypénzzel érkezett, ott úri módon költekezett s hogy ezt a pénzt részint borravalóként kapta az orosz főparancsnoktól, részint pedig saját bajtársaitól vonta el, kiknek alig, pár ezüst húszassal kellett beérniök, míg ő az aranyak ezrét vágta zsebre.

Az utolsó napok történetéhez tartozik még az a levél is, melyet Görgei augusztus 12-én Rüdigerhez írt, tudtára adva az orosz parancsnoknak, hogy gyenge 15.000 katonájával miként kerítheti be teljesen az ő, 144 ágyúval ellátott harcképes 32.000 főnyi seregét. Erről bővebben Görgei könyvem 125. lapján írok, idézve Görgeinek saját szavait: *„Holnap, aug. 12-én Világosra, holnapután, i3-án Kisjenőre, 14-én Béélre menendek, mit oly célból tudatok önnel, hogy erejével az osztrák és saját seregeim közé vonuljon, engem körülzárni. . ."*

Olyan hadvezér, ki saját seregét az ellenségnek ilyen megkötözött kezekkel és lábakkal szolgáltatja ki, a történelem ítélőszéke előtt örök időkre áruló marad s e tettének szégyenét semmiféle lovasszobor, dicsőítő óda és díszebéd, kaszárnya- és utcaelnevezés nem semmisítheti meg.

VI. FEJEZET.
GÖRGEI KLAGENFURTI VALLOMÁSA.

Az osztrák bosszúszomj nem érte be az október 6-iki aradi és budapesti gaztettekkel, hanem kiterjeszkedett mindenre, ami magyar. Ennek folytán az országgyűlés és békepártjának tagjait is zaklatta, holott ezekről tudták, hogy Kossuthnak személyes ellenségei s Magyarországnak Ausztriába provinciaként való beosztását is az ősi alkotmány elkobzásával szívesen vették volna s ily irányban ármánykodtak szüntelen. Mikor őket is a budapesti hadbíróság elé állították, ők önvédelmükben Görgeire hivatkoztak, mint akinek segítségével akarták Kossuthot, a Szemere-kormányt megbuktatni. A budapesti hadbíróság megkeresésére a klagenfurti hadbíióság megidézte Görgeit 1850. március 2-ára s vallomását jegyzőkönyvbe vette. E nevezetes okmányról Sebess Dénes adott hírt: „Két Magyarország” című kitűnő művében. Szerző ez okmányt a bécsi titkos levéltárból halászta elő s hitelesség okáért annak fejét és záradékát facsimilékben is közölte, tartalmát azonban csak röviden említi, úgyhogy a vallomás lényege a közleményből nem derül ki. Az alábbi bő kivonat teljes egészében megvilágítja Görgei viszonyát a békepárthoz s közös terveiket, rrelyek függetlenségi harcunk megbuktatására irányultak.

Az auditor első kérdése Görgei nacionáléjára vonatkozott, a további itt következik:

A hadbíró által feltett második kérdésre Görgei elmondja, hogy az országgyűlésen a nagyobbik belátással bíró párt Kossuth ellenére az Ausztriával való egyesülést tűzte ki feladatául. Ugyanez volt a hangulat az ő hadseregében is. Azt állítja továbbá, hogy ő váci proklamációjában (1849. I. 6.) az V. Ferdinánd király által „engedményezett” alkotmányért (verliehenden Konstitution) fog harcolni, minden külső és belső ellenség ellen, beleértve a szerinte létezett köztársasági pártot is. Görgei azt állítja, mintha Kossuth a hadsereg kívánsága gyanánt terjesztette volna elő a trónfosztást az országgyűlés elé, viszont a hadseregnek úgy adta elő a dolgot, hogy az az országgyűlés kívánsága s ezért mondatott ki egyhangúlag a trónfosztás. ([3])

Szerinte Klapka, ki őt Debrecenben, mint helyettes hadügyminiszter helyettesítette, azt állította, hogy a békepárt az országgyűlésnek nagyobbik részét képezi s az április 14-iki trónfosztásba kényszerből ment bele s hogy az ország minden részéből a kormányhoz érkezett hódolati nyilatkozványok, a szélsők által gyakorolt terrorizmus eredményei. A hadsereg azt hitte, hogy az országgyűlés nagy többsége óhajtja az Ausztriától való elszakadást, viszont a parlament nagy többsége azt hitte, hogy ezt a hadsereg követeli. Miután szerinte az Ő hadserege nem látott tisztán a trónfosztási kérdésben, ő különböző időkben futárokat küldött Debrecenbe, megbízható értesülésekért, ezeket azonban Kossuth túlzó párthívei halálos fenyegetésekkel kényszerítették arra, hogy végezetlen dologgal térjenek vissza Görgei seregéhez.

Ennek dacára is az ő környezetének politikához értő tisztjei képviselőkké akarták magukat választatni, hogy ott a békepárttal együtt működjenek. Később, midőn ő Budavár bevétele után Debrecenbe ment, hogy a hadügyminisztérium vezetését átvegye s egy orosz beavatkozás való-

színűsége bizonyossá vált, a békepárt fejei azt kérdezték tőle, hogy hajlandó-e az ideiglenes kormányt (melynek ő, mint hadügyminisztere tagja volt) megbuktatni, mire hajlandónak mutatkozott e kívánságát a szuronyok segítségével keresztülvinni. (. . . *die Regierung und jenen Landtagbeschluss vermittelst der Bajonette in der schnellsten Zeit aufzuheben...)* Azt ugyan nem ígérte, hogy egymaga azután a hatalmat kezelni fogja, mert erre magában képességet nem érzett. ([2])

Ez azonban azon hiúsult meg, hogy a békepártnak nem volt ideje szervezkedni, a dinasztia és a nemzet érdekeinek javára közreműködni, ezenkívül a csatatereken olyan események történtek, melyek a haza sorsát már eldöntötték. A békepártnak tényleges érdeme az volt, hogy ezek előre dolgoztak oly irányban, hogy ő Kossuthot a teljhatalomnak az ő kezébe adására kényszeríthette, miben az ő segítségére voltak a miniszterek is: Djischek, Aulich, Csány, Vukovics, hogy a háború bevégzését a világosi fegyverletétel útján már hamarabb eszközöljék. ([3])

Az auditor harmadik kérdésére, hogy mi volt a békepárt törekvése, Görgei azt felelte, hogy ennek célja Magyarországnak a dynastia jogara alá hajtása volt s Kossuthnak és társainak ellenkező irányú törekvéseinek ellensúlyozása a pragmatica sanctio érvényben tartása mellett. Továbbá az 1848-iki törvényeknek egy egységes Ausztria fenntartására fordítása és hogy a háború mielőbb befejeztessék, minden loyalis eszköz felhasználásával.

Arra a kérdésre, hogy kikkel állott Görgei ismeretségben a békepárt tagjai közül, azt felelte, hogy a békepárt tagjai közül a következőket ismerte: Kazinczy Gábort, Kovács Lajost, ki a Széchenyi közlekedési minisztériumában tanácsos volt, Czakó alezredest, Zuber Antalt, Kisfaludy Móricot, Kubinyit, Nyáry Pált, Almássy Pált, az alsóház elnökét, Ludvig János kormánybiztost, Irinyi képviselőt, Beniczky Lajost, Molnár ezredesszárnysegédet, gróf Schmidegget és Görgei Kornélt. ([4])

Ezeket ő rövid Debrecenben való tartózkodása alatt ismerte meg, de meg van győződve arról, hogy azok a képviselők, kik nem menekültek Debrecenbe, hanem a vidéken maradtak, mind a békepárthoz tartoztak. ([5])

Az auditor ötödik kérdése az volt, hogy vajjon Almássy Pál és Ludvig János tényleg működtek-e a dynastia érdekében Kossuthék ellen?

E kérdésre Görgei azt mondotta, hogy tényleg mindkeltő résztvett a békepárt dynastikus törekvéseiben. Almássy Pál volt az, aki egy küldöttség élén neki Budavár bevétele után az elsőosztályú érdemrendet s az altábornaggyá kineveztetést meghozta, mely alkalommal ismerkedett meg Görgei a Békepárt céljaival és ténykedéseivel. Ludvig Jánost illetőleg megjegyzi, hogy az mint kormánybiztos az ő hadbiztosának, Danielisz ezredesnek ellenőrzésére volt az ő táborába küldve, honnan aztán őt Kossuth visszahívta és felelősségre vonta. ([8])

Az auditor következő kérdése: hogy mely időponttól kezdődik a békepárt működése, meddig tartott és mit tett arra, hogy célját elérje?

Görgei azt felelte, hogy az a párt közvetlen a Batthyány-minisztérium feloszlatása után keletkezett, ennek műve volt a Windischgraetz herceghez küldött küldöttség is. További ténykedése előtte ismeretlen mindaddig, míg ő azokkal Debrecenben meg nem ismerkedik. Működésük mindvégig folyamatban volt. egészen a szegedi utolsó összegyűlésig (július 29.), midőn

a békepárt tagjai hevesen követelték az összes magyar haderőknek Görgei főparancsnoksága alá rendelését, hogy így a hadműveletekbe egység hozassék és a béke elérhető legyen, továbbá, hogy a császárhoz hódoló nyilatkozat küldessék, mellyel az előbbi célt akarják elérni. Kossuth erre Szegeden az országgyűlést feloszlatta, melynek tagjai legnagyobbrészt Görgei táborába mentek s vele voltak Világosnál is. E szerint működésük végpontja augusztus első napjaiban volt. ([7])

Az auditor további kérdésére Görgei azt adta elő, hogy az a békeküldöttség, mely Windischgraetz herceg előtt megjelent, azzal volt eredetileg megbízva, hogy ő Felségéhez, a császárhoz menjen, e szándéka azonban a herceg hajthatatlansága folytán meghiúsult, később az április 14-iki nyilatkozat után az a nézet alakult ki, hogy a békét csak én eszközölhetem ki a háborúban szokásos parlamentärek küldözésével. ([8])

E tervek kivitele, mely Kossuthnak az államkormányról való eltávolításával is járt volna, Szemere kétértelmű nyilatkozatán szenvedett hajótörést, mire a ház feloszlatása meg is történt, anélkül, hogy ő a legfőbb parancsnokságot megkapta volna. A békepárt emberei a ház feloszlatása után Görgei táborába mentek, de mivel az ő kineveztetése elmaradt, a fönnebb említett célt nem lehetett kivinni. ([9])

Az auditor további kérdésére Görgei elmondotta, hogy a legfőbb hatalomnak Kossuth személyéről az övére átruházása a békepárt érdeme volt s hogy Kossuth népszerűségét antidynastikus érzelmei miatt az országban már elvesztette, hívei őt elhagyták, de ő kijelentette, hogy inkább a nemzet vesszen el, sem minthogy visszatérjen a dynastia uralma alá. (. . .er wolle die Nation lieber ganz opfern, als zugeben, dass sie unter die Botmässigkeit Österreichs zurückkehre.) ([10])

Arra a kérdésre, hogy a világosi fegyverletétel a békepárttal folytatott megegyezés eredménye volt-e, Görgei azt felelte, hogy ez a békepárttal való megegyezés eredménye, csak idejére, módjára nézve függött az az egyesült császári és királyi seregek mozdulatától.

A záró kérdésre Görgei kijelenti, hogy ezek az ő állításai, melyekre megesküdni is kész, a valóságnak teljesen megfelelnek.

A jegyzőkönyv ezzel lezáratott s aláíratott. ([11])

Újabban kisebb-nagyobb terjedelmű könyvek jelentek meg Görgei védelmére, melyek átlátszó tendenciája Kossuth ellen irányul. E könyvek egyikét egy félhivatalos kormánylap úgy ismertette, hogy abban minden meg van cáfolva, amit valaha Görgei ellen írtak és temérdek ismeretlen adattal gazdagítja a történetírást. Nem habozik a hírlapi ismertető kijelenteni, hogy e könyv után „épeszű ember” nem tarthatja fenn Görgei ellen a hazaárulás vádját. Azonban a könyvben foglaltató „cáfolatok” nem egyebek, mint ifjonci neveletlenségek olyan komoly férfiak ellen, kik a fiatal ember nagyapjai lehetnének, — új adatok ellenben nincsenek ott, összesn az ismereteknek bő 1ère feleresztett handa-bandái. Így pl. báró Bálás íáborszernagy Görgeiről írt ítélete e szóval „cáfoltatik meg”, hogy „szidalmazza Görgeit”, az én Görgeiről szóló egész első könyvemnek „cáfolata” pedig az, hogy Kmety tábornok könyvének nyomán járó ósdi felfogás. Újabban még néhány tábornok is védelmére kel Görgeinek, a szabadságharc történetének ismerete nélkül; ezekre mást nem mondhatunk, mint azt, hogy Uram, bocsásd meg nekik, mert nem tudják, mit cselekeszenek. Újból felhívom tehát a szabadságharc történetét ismerő komoly tör-

ténészeket arra, hogy akár első könyvemnek állításait, akár a jelen körben foglaltakat szakszerűleg, *teljesen megbízható állításokra* támaszkor cácáfolják meg s igazolják azt a szintén tudatlanságból származott tényt, hogy a saját bőre megmentéséért 32.000 életet dobott oda a bosszúért vért lihegő hóhéroknak.

JEGYZETEK.

Sebess Dénes nyug. igazságügyi államtitkár kérésemre az egész jegyzőkönyvet rendelkezésemre bocsátotta. A jegyzetek tehát e fontos okmány szavain alapulnak.

[1] Görgei állításának első része már azért is átlátszó hazugság, mert Kossuth nézete szerint is a hadsereg csak arra való, hogy verekedjék és ne politizáljon, mert eikkor maga a hadsereg is pártokra szakadva egymás ellen menne. Kossuth április 7-én Gödöllőn néhány tábornok előtt megemlítette, hogy az országgyűlés a március 4-iki császári manifesztumra, mely Magyarországot öt részre szétkoncolva osztotta be a császárságba, trónfosztással fog felelni, mit a jelenvolt néhány tábornok helyeselt, Görgei azonban félreállott és hallgatott. Aki hallgat, az beleegyezik s ezért volt az, hogy Kossuth Görgeit a Szemere-féle köztársasági kormányba« a hadügyi tárcával kínálta meg, mit Görgei el is fogadott s Kossuth kezébe a köztársasági esküt le is tette.

[2] Görgeinek ez a nyilatkozata magában véve a legfeketébb nemzetárulást mutatja, jellemének legsivárabb pontja az, hogy ő, mint hadügyminiszter, Isten nevének segítségül hívásával tette le az esküt Kossuth kezébe, ugyanezen kormányt szuronyokkal akarta megsemmisíteni, tehát az orgyilkosságoktól sem riadt vissza.

[3] Görgei seregével augusztus 10-én érkezett Aradra, neki már nem volt ideje arra, hogy a békepárt embereivel — kik nem jöttek meg seregével — értekezzék, hanem előbbi minisztertársaival tárgyalt, kik közül Szemere Bertalan miniszterelnök és Horváth Mihály kultusz miniszter már aznap álútlevelek segítségével megszöktek s a koronát is magukkal vivén, Szemere azt Orsovánál elásatta, maga pedig társaival a Dunán Konstantinápolyba ment s onnan ki Parisba. Duschek miniszter nem volt Aradon, hanem Lúgoson, ahová az ország másfélmillió forintot érő arany és ezüst vagyonát vitte. Kossuth Görgei hadseregéből Nagy-Sándor tábornoktól kérdezte, hogy serege harcképes-e? A későbbi aradi vértanú azt válaszolta, hogy egy napi pihenés után csapatai készek bármily ellenséggel verekedni. Görgei másik két hadteste, a 3. (Leiningen) és a 7 (Poeltenberg) július 24-ike óta jóformán mindennap verekszik az oroszokkal változó szerencsével, ami Paskievics fővezért arra bírja, hogy főerejét a Felvidéken tartsa vissza. Mint az orosz hivatalos jelentés (a Bericht című) írja, ebben az országban sohasem lehetett tudni, honnan bújik elő a föld alól egy-egy honvédcsapat, mely az oroszokat vakmerő bátorsággal megtámadja és többnyire vissza is veri. Az orosz főerő legnagyobb része Miskolc környékén volt és egyes kisebb csapatai onnan mentek Görgei után s verekedtek vele. Mikor azután Görgei elhagyja Nagy-Váradot, Paskievics ide veszi be magát s onnan nem is mozdul többé előre. Itt éri őt a világosi megadás híre s így az a terve, hogy *augusztus 15-én okvetlenül kivonja az orosz seregeket Magyarországból, fölöslegessé válik. Az utóbbi tényt, hogy augusztus 15-én az oroszok kivonulnak Magyarországból, főhadsegédének, báró Berg tábornoknak Bécsbe irányított jelen-*

téséből tudjuk, mely augusztus 3-ikán Klapka egy komáromi kirohanása alkalmával ki ült Klapka kezébe. Klapka három különböző úton küldött futárokat Görgeihez e levél másotolatával, arra kérve őt, hogy tartson ki augusztus 15-én tálig, mire Görgei sietett márc. 13-án letenni a fegyvert az oroszok előtt, hogy azoknak ne kelljen 15-én elhagynak Magyarországot. Görgei már akkor a három minisztert: Aulichot, Csányt és Vukovichot azon hazugsággal nyerte meg, hogy az oroszok polgári egyénnel nem állanak szóba, ellenben neki, a katonának megígérték, hogy a nemzet szuverenitásának* elismerése mellett, általános amnesztia alapján álló tisztességes békét kötni hajlandók. Ez alapon intézték együttes felszólításukat Kossuthoz, hogy adja a katonai és polgári hatalmat teljesen Görgei kezébe, mert ez a fennebbiek alapján a nemzet jogait még megmenteni képes. A három miniszter egységes fellépése volt döntő hatású Kossuthra, ki aztán lemondó nyilatkozatában Görgeit Isten és a történelem ítélőszéke előtt felelőssé tette a következményekért. Görgei kiáltványa a nemzethez szintén azt ígéri, hogy a fennebbi értelemben mindent meg fog tenni. E két fontos okmányt lásd „Görgei” című könyvem 119-123. lapjain.

Görgeinek e név-elsorolása csak úgy hasból történt, mert például Nyáry Pál sohasem tartozott a béképárthoz, Almássy Pál nem lehetett volna házelnök, ha a Kossuth ellen dolgozó kisebbségnek lett volna tagja. Ezenkívül Almássy Pál elnökölt április 14-én, midőn a trónfosztás kimondatott, az erről szóló nagy okmánynak is báró Perényi Zsigmond főrendiházi elnök, Almássy Pál, az alsóház elnöke és Szacsvay Imre, az alsóház jegyzője van aláírva. Ha ő a békepárt tagja lett volna, erkölcsi lehetetlenség számára e nagyfontosságú okirat aláírása, melyért a másik két aláíró vértanúhalált szenvedett. Ludvig János nem lehetett volna Kossuth kormánybiztosa, ha békepárti, azaz Kossuth ellensége és a dynastia híve. Öt Kossuth Görgei táborába Görgei lépéseinek ellenőrzésére küldte s éppen Görgei társaságában volt akkor, mikor a trónfosztási nyilatkozatot megkapták. Görgei akkor, mint azt Ludvig János feljegyezte, jókedvűen felkacagott s így szólott: — Még két győzelem s a kínai császárnak is hadat izenünk. Ez volt akkor nézete a függetlenségi nyilatkozatról, melynek tényével annyira azonosította magát, hogy ez alapon vállalt hadügyminiszterséget és tette le az esküt Kossuth kormányzó kezébe. Kazinczy Gábor és Kovács Lajos kivételével a többi elsorolt egyén nagyrészt jelentéktelen szürkeség volt. Beniczky Lajos ezredes, Losonc hőse, Kossuthnak lángoló követője volt s így nem tartozott a béképárthoz, hasonlag Irinyi József sem, Petőfi barátja és március 15-iki társa.

[5] A képviselők egy része a december 31-iki nagy futáskor hazament, mert elveszettnek látta a haza ügyét. Oly kevesen mentek Debrecenbe, hogy a képviselők hiánya miatt az ülésszakot meg sem lehetett nyitni, azonban, mikor a magyar fegyverek győzelmesen nyomultak előre, a hullározók is beállítottak Debrecenbe és folytatták mesterségüket: a békepártiak, kiknek száma alig haladta meg az egy tucatot, abbahagyták a folytonos fondorlatos ármánykodásukat, a többiek pedig ünneplői voltak Kossuthnak és helyeslői nemzeti politikájának.

[6] E két úrra vonatkozólag fennebb elmondottam, mi a való. Görgei nem szerezhetett Almássytól információt a békepárt céljai felől, mert ezeket már márciusi és áprilisi debreceni tartózkodása alatt megszerezte, ellenben Almássy nem volt a békepártnak tagja.

[7] Nagyjából ez megfelel a valóságnak, azon kivétellel, hogy semmiféle szó sem «sett a császárnak küldendő hódoló feliratról. Ilyet még a békepárt legbátrabb tagjai sem mertek megpendíteni, tudván, hogy esetleg életükbe kerülhetne.

[8] Az áprilisi hadjárat győzelmes csatái után mindenki azt várta, hogy Görgei a futó osztrák seregeket Bécsig fogja üldözni, mert hiszen komáromi kiáltványa értelmében *„a hitszegő Dynastia ellen” előre!* vonulni igyekezett. Szó sem volt ekkor annyi

győzelem után békéről, mikor osztrák csapatok csak Pozsonyban és Horvátországban állottak, másutt pedig mindenütt a magyar trikolor lobogott. Parlamenterek útján való békekötést Görgei csak augusztusban emlegetett, de ekkor sem az osztrákokkal, hanem az oroszokkal, kikkel folytonosan tárgyalgatott.

[8] A békepárt hívei a szegedi ülésen hangosan követelték, hogy az összes haderők fölötti főparancsnokság Görgeinek adassék. Szemere Bertalan miniszterelnök előadta egész tárgyilagosan Görgei viselkedését Komárom óta s azt, hogy seregével jelenleg i, a Felvidéken csatangol az aradi összpontosítás helyett s a kormány nem is tudná, hol adná át a főparancsnokságot Görgeinek, kinek holléte ismeretlen. Szemere felolvasta a kormánynak Görgeivel folytatott levelezését, mire a békepárt tagjai csalódottan és elhűlve állottak el követelésüktől s Görgeivel többé nem hozakodtak elő.

[10] Kossuthnak ily nyilatkozatot adni szájába, kinek mindene volt a nemzet, a HentaJler Lajoshoz 1883. december 3-án intézett levele kifejezése szerint „a magát csalónak, esküszegőnek valló Görgeitől is váratlan szemtelenség”.

[11] Görgei fentebbi vallomását esküvel is kész megerősíteni, amint azt a jegyzőkönyvbe mondotta. Mennyit érne ez az eskü, ama bizonyos miniszteri eskünek mása, melyet nemcsak gyalázatosan megszegett, de a hasonló esküt tett minisztertársai ellen még szuronyokkal is képes lett volna az esküt megsemmisíteni, — ezt ítélje meg az esküt szentségnek vélő elfogulatlan, becsületes olvasó.